

**Міністерство освіти і науки України
Запорізький національний університет**

Т.М. Плеханова

МОВНА КОМУНІКАЦІЯ У МЕДІА

Навчально-методичний посібник

**для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальності «Журналістика»
освітньо-професійної програми «Редакторсько-
видавнича діяльність і медіамоделювання»**

Затверджено
вченою радою ЗНУ
Протокол № від

**ЗАПОРІЖЖЯ
2024**

УДК: 070: 811.161.2 (076)
П 385

Плеханова Т.М. Мовна комунікація у медіа: навчально-методичний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Журналістика» освітньо-професійної програми «Редакторсько-видавнича діяльність і медіамоделювання». Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2024. 111 с.

Навчально-методичний посібник містить плани практичних занять курсу, рекомендації щодо підготовки відповідей на теоретичні питання, індивідуальні практичні завдання, список наукової й довідкової літератури, а також перелік питань, що виносяться на залік, та термінологічний словник. Різноманітні завдання до практичних занять враховують специфіку майбутньої професійної діяльності. Мета цього видання – допомогти студентам при підготовці до практичних занять і в організації самостійної роботи над опануванням питань програми курсу.

Розрахований на здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Журналістика» освітньо-професійної програми «Редакторсько-видавнича діяльність і медіамоделювання».

Рецензент

Н.В. Романюк, к.філол.н., доцент кафедри видавничої справи та редагування.

Відповідальний за випуск

Т.М. Плеханова, зав. кафедри видавничої справи та редагування, к. філол. наук, доцент кафедри видавничої справи та редагування.

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Зміст практичних занять.....	8
Тема 1. Мовна комунікація: структура і функції.....	8
Тема 2. Комунікативна компетентність журналіста, видавця, редактора.....	13
Тема 3. Мовна комунікація в системі лінгвістичних знань журналіста. Компоненти професійної комунікації	17
Тема 4. Сучасна мовна ситуація в Україні.....	22
Тема 5. Культура мовлення українських медіа.....	26
Тема 6. Природа, сутність та функції мови.....	30
Тема 7. Розвиток державної мови в Україні та масмедійному просторі.....	35
Тема 8. Лексикологія української мови в системі мовних знань журналіста.....	41
Тема 9. Особливості функціонування омонімів та паронімів у мові ЗМК.....	46
Тема 10. Синоніми та антоніми у журналістських текстах.....	51
Тема 11. Поєднання стандартних і експресивних засобів мовлення у журналістській творчості.....	56
Тема 12. Особливості використання різних за походженням груп лексики у мові ЗМК.....	60
Тема 13. Функціонування активної і пасивної лексики у медіатекстах.....	66
Тема 14. Фразеологічні одиниці в засобах масової інформації.....	69
Тема 15. Лексикографія і творча праця журналіста.....	76
Індивідуальні практичні завдання.....	83
Зміст заліку	86
Список використаних джерел	92
Словник основних термінів та понять	94

ВСТУП

Метою вивчення навчальної дисципліни «Мовна комунікація у медіа» є засвоєння необхідних знань щодо специфіки мовної комунікації державною мовою, формування вмінь і навичок правильно розуміти й аналізувати явища мовного спілкування, практично оволодіти літературними нормами сучасної української мови та використовувати набуті знання у професійній діяльності.

Основними **завданнями** вивчення дисципліни «Мовна комунікація у медіа» є:

- ✓ визначити структуру і складники мовної комунікації, основні принципи, правила й закони мовленнєвого спілкування;

- ✓ з'ясувати значення рідної мови в житті суспільства й народу;

- ✓ проаналізувати закономірності функціонування української мови у засобах масової інформації;

- ✓ виокремити особливості лексичної, граматичної, семантичної та фразеологічної мовних компетенцій та визначити їх роль у виробленні навичок високої культури усного й писемного мовлення;

- ✓ дослідити специфіку та основні етапи праці над словом у журналістській творчості з метою словесної реалізації своїх фахових знань.

За підсумками вивчення дисципліни здобувачі 2 курсу повинні **знати**:

- ✓ поняття «мовна комунікація», «невербальна комунікація», «державна мова», «мовні норми»;

- ✓ закони України щодо функціонування української мови в ЗМІ;

- ✓ основні закономірності формування й розвитку норм сучасної української літературної мови, їх відображення у засобах масової комунікації;

- ✓ специфіку використання лексичних та фразеологічних засобів у текстах мас-медіа.

У процесі вивчення курсу «Мовна комунікація у медіа» здобувачі повинні **уміти**:

- ✓ аналізувати особливості використання лексичних та фразеологічних засобів у медійних текстах;

- ✓ вільно користуватися словниками, постійно поповнювати та збагачувати індивідуальний лексичний запас;

- ✓ застосовувати фахову українську термінологію у професійній діяльності журналіста, редактора;

- ✓ редагувати неправильно побудовані речення, виправляти різні типи помилок у мові ЗМК;

- ✓ визначати типи відхилень від мовних норм у журналістських публікаціях та способи їх коригування;

- ✓ редагувати текстовий контент різних видів ЗМК;

- ✓ створювати грамотні та ефективні журналістські тексти; використовувати різноманітні лексичні елементи і стилістичні фігури у власній практичній діяльності.

Студент повинен володіти навичками відбору та редагування мовного матеріалу; роботи з науковою літературою, словниками й довідниками для теоретичного обґрунтування висновків після спостережень над конкретними мовними явищами й стилями.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні досягти таких **результатів навчання та компетентностей**:

Програмні компетентності:

- ✓ здатність застосовувати знання в практичних ситуаціях;

- ✓здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел;
- ✓здатність навчатися і оволодівати сучасними знаннями;
- ✓здатність формувати та редагувати інформаційний контент.

Програмні результати навчання:

- ✓генерувати та редагувати інформаційний контент за заданою темою з використанням доступних, а також обов'язкових джерел інформації;
- ✓створювати грамотний видавничий медіапродукт на задану тему, визначеного жанру, з урахуванням каналу поширення чи платформи оприлюднення;
- ✓вільно спілкуватися з професійних питань, включаючи усну, письмову та електронну комунікацію, українською мовою.

Курс «Мовна комунікація у медіа» є логічним продовженням курсу «Українська мова професійного спрямування». Набуті при вивченні цієї дисципліни знання необхідні для подальшого вивчення курсів «Академічне письмо», «Практична стилістика», «Креативне письмо», «Стилістичні функції тексту», «Літературне редагування».

Пропонований навчально-методичний посібник допоможе здобувачам глибше засвоїти матеріал з усіх розділів курсу. Він сприятиме виробленню в студентів умінь і навичок роботи над рекомендованою літературою, засвоєнню теоретичного матеріалу та застосуванню набутих знань на практиці.

Видання включає плани практичних занять та рекомендації щодо відповідей на теоретичні питання, термінологічний словник, індивідуальні практичні завдання для здобувачів, а також перелік питань для підготовки до заліку. Письмові завдання до практичних занять

різнопланові та враховують специфіку майбутньої професійної діяльності.

Доданий до кожного плану практичного заняття список довідкової літератури допоможе не тільки поглибити й систематизувати уявлення майбутніх видавців, редакторів про різновиди, будову, зміст багатоманітних словників, розширити лексичний запас, але й підвищити мовну грамотність та загальний рівень культури усного й писемного мовлення.

Зміст практичних занять

Тема 1: Мовна комунікація: структура і функції.

Опрацювати такі питання:

1. Зміст і завдання курсу «Мовна комунікація у медіа», його значення для підготовки журналіста, видавця, редактора.
2. Поняття «комунікація», «масова комунікація», «професійна комунікація». Види комунікації.
3. Поняття «мовленнєва діяльність», «мовне спілкування», «мовна поведінка», «зворотній зв'язок з аудиторією».
4. Основні закони професійної комунікації
5. Науки, що займаються вивченням комунікації.

***Основні терміни та поняття:** комунікація, масова комунікація, професійна комунікація, зворотній зв'язок з аудиторією.*

Література:

1. Карпенко В. Журналістика: основи професійної комунікації : навч. посіб. Київ : Нора-принт, 2012, 348с.
2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : Академія, 2014, 342 с.
3. Ботвина Н. Культурні традиції: мова та етика ділового спілкування : навч. посіб. Київ : АртЕк, 2010, 208с.
4. Абрамович С., Чікарькова М. Мовленнєва комунікація : підручник. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013, 464 с.

Методичні вказівки

При підготовці до *першого питання* необхідно відзначити, що метою вивчення навчальної дисципліни «Мовна комунікація у медіа» є засвоєння необхідних знань

щодо специфіки мовної комунікації державною мовою, формування вмінь і навичок правильно розуміти й аналізувати явища мовного спілкування, практично оволодіти літературними нормами сучасної української мови та використовувати набуті знання у професійній діяльності. Предмет вивчення курсу – конкретні акти спілкування в рамках теорії мовної комунікації, що склалася у вітчизняній науці на основі психологічної теорії діяльності, лінгвістичної прагматики, соціолінгвістики і лінгвістики тексту. Мовне спілкування розглядається як багаторівневе явище у соціальному, комунікативному, психологічному та лінгвістичному аспектах.

Основні завдання вивчення дисципліни «Мовна комунікація у медіа» – це: визначити структуру і складники мовної комунікації, основні принципи, правила й закони мовленнєвого спілкування; з'ясувати значення рідної мови в житті суспільства й народу; проаналізувати закономірності функціонування української мови у засобах масової інформації; виокремити особливості лексичної, граматичної, семантичної та фразеологічної мовних компетенцій та визначити їх роль у виробленні навичок високої культури усного й писемного мовлення; дослідити специфіку та основні етапи праці над словом у журналістській творчості з метою словесної реалізації своїх фахових знань.

Відповідаючи на *друге та третє питання*, необхідно пам'ятати, що журналістика є найістотнішим складником, одним із головних чинників професійної масової комунікації. Журналіст, редактор, видавець за сутністю своєї професії є працівником сфери комунікації, людиною, яка ніби вмонтована в комунікативну систему, є її складником – збирачем, виробником і передавачем інформації. Кожна людина – учасник комунікації, але далеко не для кожної людини спілкування є фаховим

заняттям, яким воно є для журналіста. Власне, саме журналістика є нічим іншим як професійною комунікацією, яка здійснюється у вироблених віками формах – журналістських жанрах, прийнятних для споживання. Щоб успішно виконувати роль комуніканта журналіст, редактор, видавець повинен багато знати і вміти. Ці знання і вміння якраз і є фаховими складниками.

Комунікація – (лат. Communicatio – зв'язок, повідомлення) – 1) спілкування, яке ґрунтується на взаєморозумінні; повідомлення інформації від однієї людини до іншої або кількох інших; 2) масова комунікація – процес поширення інформації за допомогою технічних засобів. «Професійна масова комунікація – це майстерно організоване спілкування у вигляді суспільно-культурної діяльності, учасниками якого є, з одного боку, професійні мовці (комунікатори або комуніканти), що чинять згідно з суспільно-етичними нормами, законами держави, вимогами технології організації мовлення й спілкування, і, з іншого боку, маса людей, на яку справляють вплив професійні мовці через засоби масової комунікації, що є продуктом професійної масовоінформаційної діяльності у сфері інформаційної індустрії як інституалізованої форми виробництва і розповсюдження загальнодоступних (публічних) повідомлень у великому масштабі, включаючи значний розподіл праці в їхньому виробничому процесі та функціонуванні через складне посередництво друку, фільму, фотографії та звукозапису» (Різун В.В. Загальна характеристика масовоінформаційної діяльності. К., 2016, С.4).

Фахівці виділяють кілька видів комунікації. Серед них такі:

✓ за залученням засобів спілкування: *вербальна* (словесне спілкування, за допомогою мови), *невербальна* (міміка, жести, поза);

✓ за типами мовленнєвих знаків: *усна* (сприяє швидкому реагуванню співрозмовників, передає всі нюанси розмови), *писемна* (більш формалізована, може бути розірвана в часі і просторі), *друкована* (характеризується уніфікованими особливостями);

✓ за темою спілкування: *політична, наукова, побутова, релігійна, філософська, навчально-педагогічна* та ін. Теми, які порушуються під час спілкування, мають вплив на його перебіг.

✓ за характером комунікації: *офіційна* (начальник – підлеглий, покупець – продавець, між колегами), *неофіційна* (між друзями, приятелями, родичами); *ділова, побутова*;

✓ за мірою контрольованості: *формальна* (відбувається в ситуаціях, які контролюються і регламентуються, напр. переговори) і *неформальна*;

✓ за тривалістю: *постійна* (у колективах, родинях); *періодична* (з лікарем, викладачем); *короткотривала* (з попутниками у транспорті, у черзі); *довготривала*;

✓ за кількістю учасників: *внутрішня*; *міжособистісна* (щонайменше 2 особи); *публічна* (від кількох десятків до кількох сот осіб); *масова* (1000 і більше осіб); *міжнародна, міжкультурна* та ін.

При відповіді на *п'яте питання*, необхідно відзначити, що питаннями комунікації займаються різні науки:

✓ традиційні – *риторика* (мистецтво красномовства), *герменевтика* (вивчає розуміння тексту), *гомлетика* (поєднує теологію і комунікацію), *філософія* і *логіка*;

✓ загальнотеоретичні – *теорія загальної комунікації* (теоретичні концепції), *теорія масової комунікації*

(особливості спілкування з масовою аудиторією), *семіотика* (звукові аспекти комунікації), *теорія міжнародних комунікацій*;

✓прикладні – *психоаналітика* (витоки із вчення Фрейда), *ділова комунікація* (сфера ділових взаємин), *теорія перформансу* (діяльність, якою займається особа чи група осіб у присутності іншої особи чи групи);

✓філологічні – *лінгвістика* (мовознавство), *семантика* (значення мовних одиниць), *соціолінгвістика* (співвідношення мовних і соціальних структур), *психолінгвістика* (вивчає еквіваленти мовних процесів у психіці); *паралінгвістика* (займається вивченням процесів, що супроводжують мовне спілкування – тембр голосу, поза, відстань мовлення).

Виконати завдання:

1. З хрестоматії, вміщеної у підручнику Г.Сагач «Риторика» виписати по 5 українських прислів'їв та приказок про силу і красу слова, про думку і мову, про правила ефективної комунікації.
2. Дібрати українські відповідники до фразеологізмів: *боек на язык, держать язык за зубами, будто корова языком слизала, длинный язык, прикусить язык, вертиться на языке, проглотить язык, распускает язык, сорвалось з языка, тянут за язык, хорошо подвешен язык, язык заплетается, язык без костей, языком трепать/ чесать, бегать высунув язык, не сходит с языка.*
3. Створити публіцистичний або рекламний текст, використовуючи 2-3 фразеологічні звороти, про важливість ефективної мовної комунікації.

Тема 2: Комунікативна компетентність журналіста, видавця, редактора.

Опрацювати такі питання:

1. Складові комунікативної компетентності. Поняття «комунікабельність». Складники та учасники комунікативного процесу.
2. Особистісно-професійні якості журналіста, видавця, редактора
3. Форми та функції комунікації. Особливості контактної (безпосередньої) форми комунікації. Специфіка дистантної (опосередкованої) комунікації: письмо, масові засоби інформування (радіо, газета, ТБ), телефон, відео, комп'ютер, музичні записи тощо.
4. Види комунікації: анонімна, функціонально-рольова (службова, професійна), неформальна та інтимно-родинна.

***Основні терміни та поняття:** мовна поведінка, комунікативний процес, комунікабельність, мовленнєва діяльність, мовне спілкування.*

Література:

1. Карпенко В. Журналістика: основи професійної комунікації : навч. посіб. Київ : Нора-принт, 2012, 348с.
2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : Академія, 2014, 342 с.
3. Ботвина Н. Культурні традиції: мова та етика ділового спілкування : навч. посіб. Київ : АртЕк, 2010, 208с.
4. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування : навч. посіб. Київ : Знання, 2006. 291с.
5. Абрамович С., Чикарькова М. Мовленнєва комунікація : підручник. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013, 464 с.

Методичні вказівки

При підготовці до *першого питання* необхідно підкреслити, що поняття «комунікативна компетентність» визначають як здатність носія мови, який володіє необхідною сумою мовних знань, мовленнєвих умінь, використовувати їх відповідно до мети та умов спілкування. Можна виділити три складники комунікативної компетентності:

- ✓ високий рівень знання мови, її виражальних можливостей, засобів переконання;
- ✓ володіння культурою спілкування;
- ✓ свідоме використання досвіду мовленнєвої діяльності в конкретній сфері спілкування, у цьому випадку – в журналістиці.

Можна уточнити, що конкретно в журналістиці – це, перш за все, уміння вільно оперувати змістовною (смісловою) інформацією: з урахуванням жанрово-стилістичних особливостей майбутнього тексту та з орієнтацією на активне сприйняття інформації масовим адресатом.

Лінгвістичні критерії комунікативної компетенції ми проаналізуємо пізніше. Поки що наголосимо на особистісно-професійних здібностях, які забезпечують успішність мовленнєвої діяльності журналіста, редактора, видавця. Їх загальне визначення – *комунікабельність*: уміння знаходити контакт із співрозмовником, відкритість, артистизм і т.п.

Відповідаючи на *друге питання*, необхідно відзначити, що до *особистісно-професійних якостей журналіста, видавця, редактора належать*:

- ✓ комунікативна компетентність;
- ✓ об'єктивність та оперативність в оцінці інформації та способів її повідомлення;

- ✓ інформованість та професійна компетентність – вільне володіння предметом мовлення;
- ✓ «відчуття часу» і уміння бачити перспективу подій, що розвиваються;
- ✓ небайдужість – зацікавленість та захопленість предметом бесіди та співрозмовником;
- ✓ щирість, дружелюбність, уміння володіти своїми емоціями.

Аналізуючи *третє та четверте питання*, необхідно зазначити, що *контактна (безпосередня) комунікація* – це мовне спілкування у найбільш розвиненому вигляді. Воно підкріплюється мімікою, жестами, інтонацією. По суті, в цьому виді спілкування вся людська сутність стає своєрідним його знаряддям.

На основі безпосереднього спілкування виникло *дистантне (опосередковане)*: письмо, масові засоби інформування (радіо, газета, ТБ), телефон, відео, комп'ютер, музичні записи тощо. Дистантне спілкування, при якому мовець не бачить безпосередньої реакції адресата (телефон, радіо), вимагає більш суворого добору мовних засобів, більш виразного інтонування: партнер сприймає всю інформацію тільки через один канал – слуховий, тому установка на адекватне сприйняття змістової інформації вимагає більш суворого самоконтролю. Якщо ж мова йде про письмову форму дистантної комунікації (публікації в друкованих ЗМІ, листи), то умовою правильного розуміння адресатом інформації буде знання журналістом, редактором, видавцем масового адресата та жанрових можливостей передачі інформації.

Уся система безпосереднього і опосередкованого типу спілкування впливає на розвиток як особистості, так і взаємин між людьми. Останнє особливо важливо, бо у процесі комунікації людина засвоює ті знання, які створені

і притаманні іншим, і водночас привносить у цей процес те, що вона засвоює з власного досвіду.

Сучасна психологія, соціологія та етика виокремлюють такі види міжособистісної комунікації: *анонімна, функціонально-рольова (службова, професійна), неформальна та інтимно-родинна.*

Неформальна комунікація – спілкування на підставі спільних інтересів до спорту, театру, музики, туризму або спільного місця проживання. Зрозуміло, що в залежності від того чи іншого виду проходить і саме спілкування, залежить його зміст, форма та відповідна поведінка людини. Але обов'язковим спільним правилом є уникання нетактовності, приниження гідності та образи партнера.

У спілкуванні проявляються такі *основні його функції*:

✓ *Інформативно-комунікативна.* З нею пов'язані усі процеси, які охоплюють сутність таких складників спілкування, як передача-прийом інформації, відповідна реакція на неї.

✓ *Регулятивно-комунікативна.* Відбувається процес коригування поведінки, коли комунікатор (окрема людина, ЗМІ) може вплинути на мотиви, мету, програму, прийняття рішень інших людей.

✓ *Афективно-комунікативна.* Відбувається взаємо-регуляція та взаємокорекція поведінки, здійснюється своєрідний контроль над усією сферою діяльності реципієнта. Тут можуть реалізуватися можливості навіювання, наслідування, використовуються усі можливості переконання.

Виконати завдання:

1. Виписати фразеологізми, які дають характеристику комунікаційному акту, пояснити їх, згрупувати за

тематикою (беззмістовна розмова, дуже довга бесіда і т.п.).

2. Перекласти українською мовою вирази *находить обциий язык, дать волю языку, говорить на разных языках, эзопов язык*. Пояснити, як ви їх розумієте, з кожним скласти невелику розповідь.

Тема 3: Мовна комунікація в системі лінгвістичних знань журналіста. Компоненти професійної комунікації

Опрацювати такі питання:

1. Інструментарій особистісної та професійної комунікації. Концепція «бар`єрного спілкування».
2. Комунікативні канали (вокальний, візуальний, тактильний, нюховий, смаковий).
3. Вербальні компоненти спілкування. Класифікація форм мовного спілкування. Діалог і його організація. Специфіка організації полілогу.
4. Невербальні компоненти комунікації. Роль мови жестів, рухів та міміки у процесі професійної комунікації. Ситуативний контекст спілкування. Зворотній зв`язок у комунікації.

***Основні терміни та поняття:** бар`єрне спілкування, вербальні та невербальні компоненти спілкування, діалог, полілог.*

Література:

1. Карпенко В. Журналістика: основи професійної комунікації : навч. посіб. Київ : Нора-принт, 2012, 348с.
2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : Академія, 2014, 342 с.

3. Ботвина Н. Культурні традиції: мова та етика ділового спілкування : навч. посіб. Київ : АртЕк, 2010, 208с.
4. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування : навч. посіб. Київ : Знання, 2006. 291с.
5. Абрамович С., Чікарькова М. Мовленнєва комунікація : підручник. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013, 464 с.

Методичні вказівки

При підготовці до *першого питання* необхідно з'ясувати, що кожна людина належить до певних соціальних груп, людських об'єднань або, як ще кажуть, етносу. У кожній з груп формуються свої цінності, існує певний рівень культури, який не завжди однозначно сприймається представниками інших груп. Успішна комунікація не може ефективно здійснюватися, якщо не враховується певний соціально-рольовий рівень комунікаторів. На шляху до розуміння співрозмовників ми стикаємося з деякими перепонами і можемо розраховувати на успіх, лише подолавши їх.

Перша (як вважають психологи) – це *зовнішність людини* (її естетичні якості). Інколи важко відповісти на запитання, чому одні люди подобаються з першого погляду, а інші сприймаються негативно. Певною розгадкою тут виступає *другий чинник – вираз очей і обличчя*. Свого часу філософ А.Шопенгауер зауважував, що уста висловлюють думку людини, а обличчя – думку природи. Можна згадати і про загальновідому мудрість «очі – дзеркало душі людини». Якщо бути точнішим, то у виразі очей віддзеркалюється розум, набутий людський досвід а також характер людини.

Третя перепона – інтелект. Він не є вродженою якістю, а дається наполегливою працею (навчанням, життєвим досвідом) протягом усього життя.

Крім названих, фахівці виділяють ще мотиваційний, моральний та емоційний бар'єри. *Мотиваційний бар'єр* знаменний тим, що висловлювана мотивація має бути прийнятною для інших і переконливою для них. При негативному її розумінні вона втрачає своє мобілізуюче значення і сприймається як кон'юктурна реальність.

Моральний бар'єр обумовлюється тим, що при спілкуванні в дію вступають чимало життєво-побутових факторів. Тут може проявлятися відмінність статі, віку, соціального становища, належності до службової та державно-посадової ієрархії тощо. Спрацьовують також чисто психологічні якості та властивості людини: психічний склад, сором'язливість, невпевненість і т.п.

Емоційний бар'єр пов'язаний з концепціями тих чи інших «малих» або «великих» соціальних груп, до яких належить людина.

Відповідаючи на *друге питання*, необхідно з'ясувати основні терміни та поняття. Комунікативні процеси включають у себе двоєдине завдання: подання інформації та отримання і споживання її. Суб'єкти комунікації – *комунікатори*. Адресант комунікації – *комунікант* (ініціатор спілкування, хто адресує інформацію, від кого вона йде), адресат – *комунікат* (той, на кого спрямована, кому адресується інформація).

Основні складники комунікативного процесу: *комунікант* (джерело), *комунікат*, *повідомлення* (елементарна комунікативна дія), *канал* (вокальний, візуальний), *зворотний зв'язок* (реакція на повідомлення), *фільтрування* (відбір інформації), *мова*, *невербальні засоби*.

Допоміжні засоби комунікації: *код*, *знак* (елементарна одиниця коду).

Комунікативні канали: *вокальний* (слуховий) – усне мовлення; *візуальний* (зоровий) – писемність, зображення; *тактильний* – письмо на дотик (шриффт Брайля для сліпих);

нюховий – сприймання запахів, *смаковий* – розрізнення інформації на смак.

Комунікативні дискурси. Дискурс задає семіотичні характеристики, які допомагають формувати тексти. Текст і дискурс сприймаються як відповідники на рівні речення – висловлювання.

Різновиди дискурсів: теле- і радіодискурс, газетний, театральний, кінодискурс, літературний, паблік-релейшнз-дискурс, рекламний, політичний, неофіційний, релігійний, ритуальний, етикетний, фольклорний, міфологічний тощо.

Комунікаційні технології: пропаганда, паблік-релейшнз (просування іміджу, сучасні піарівські технології), перфоманс (масові процеси передачі інформації; дія, яку демонструє одна група перед іншою), переконання, навіювання, нейро-лінгвістичне програмування.

Розкриваючи *третє питання*, необхідно відзначити, що універсальним знаряддям міжособистісної взаємодії є вербальна комунікація. *Вербальна* (лат. *verbalis*, від *verbum* слово) *комунікація* (лат. *communicatio* зв'язок, повідомлення) – процес взаємообміну інформацією за допомогою мови (усної, писемної, внутрішньої), який відбувається за своїми внутрішніми законами, вимагає активної розумової діяльності та ґрунтується на певній системі усталених норм.

Вербальні засоби комунікації утворюють знакову систему, найменшою предметно-значущою одиницею якої є слово (вислів), поєднане з іншими словами за правилами цієї знакової системи. У своїй сукупності слова, вислови є засобом розуміння думки мовця, й одночасно засобом аперцепції (сприйняття на основі свого життєвого досвіду) змісту його думки.

У своїй комунікативній практиці людина здійснює внутрішнє і зовнішнє мовлення, які становлять певну

едність, що не виключає специфічності кожної з форм мовленнєвої діяльності. Зовнішнє мовлення поділяють на усне (звукове) і писемне, які різняться за формою, способом використання мови як системи, механізмами породження і сприймання. Відмінність між ними переважно функціональна.

Усне мовлення – засіб безпосередньої комунікації в присутності обох мовців чи обох сторін, яка відбувається завдяки сприйнятій органами слуху артикуляції мовних звуків і розрахована на передавання інформації іншим людям з метою впливу на їх поведінку й діяльність. Усне мовлення може відбуватися і за перебування співрозмовників на значній відстані один від одного (за допомогою технічних засобів). У зв'язку з цим за ситуативними ознаками його поділяють на прямо-контактне (виступи, доповіді, лекції, розповіді та ін.) і опосередковано-контактне (монологічне мовлення по радіо, телебаченню, комунікація у комп'ютерних мережах).

Писемне мовлення – засіб комунікації між людьми, які перебувають чи перебували в різних обставинах, у різних місцях, живуть або жили в різні історичні періоди, через умовне відображення цих звуків на письмі.

Кожна із форм мовлення має свої переваги, що не дає змоги вважати жодну з них багатшою чи виразнішою.

Аналізуючи **четверте питання**, необхідно звернути увагу, що до *невербальних засобів спілкування належать* жести, вираз очей, міміка, поза, рухи тіла. Їх вивчає наука *кінесика* (від грець. рух) – сукупність *кінем* – жестів, мімічних та пантомічних рухів, що передають певні значення і входять у комунікацію як невербальні компоненти при безпосередньому спілкуванні комунікантів. Особливу увагу ця наука приділяє міміці та жестикуляції.

Невербальний тип спілкування в свою чергу поділяється на:

- ✓ оптико-кінетичний (жести, міміка, пантоміма);
- ✓ паралінгвістичний (висота та якість голосу, діапазон тональності);
- ✓ екстралінгвістичний (паузи, сміх, плач, сльози, усмішка);
- ✓ просторово-часовий (взаємодія співрозмовників);
- ✓ конституційний (мова тіла і рухів: поза, хода).

Окремо виділяють також *неканонічні звукові знаки* (хм, тсс, тьху, свист, зітхання, оплески), а також *предметні знаки спілкування* (мова квітів, подарунки, знімання головних уборів, зустрічання хлібом-сіллю, отримати гарбуза).

Виконати завдання:

1. Використовуючи прислів'я та приказки, назвіть позитивні та негативні якості учасників розмови.
2. Створити 3-5 невербальних повідомлень, використовуючи лише один канал комунікації.

Тема 4. Сучасна мовна ситуація в Україні

Опрацювати такі питання:

1. Мова і суспільство. Мова і нація.
2. Роль української мови у процесах державотворення.
3. Мова і культура. Мова та ідеологія.
4. Українська мова – джерело духовного відродження нації.
5. Мова і людина. Вплив мови на формуванні творчої особистості.

Основні терміни та поняття: мовна особистість, національно-мовна свідомість, мовна політика, менталітет, мовне виховання, культурна ідентичність.

Література:

1. Вусик Г.Л. Мовна політика і мовне будівництво – головні фактори формування мовної ситуації. *Актуальні проблеми менталінгвістики* : наук. збірник. Черкаси, 2011. Ч. II. С. 172–178.
2. Гей В. Культура мови в регіональних ЗМІ. *Урок української*. 2002. №4. С.23–25.
3. Доломан С.Є. Двомовні ЗМІ і культуросна функція мови. *Вісник Київ. нац. ун.-ту. Серія «Журналістика»*. 2014. №12. С.40–42.
4. Каранська М. Річище нашої мови потребує очищення. *Урок української*. 2010. №6. С.13– 16.
5. Кулик З. Українська мова у сучасних ЗМІ. *Урядовий кур'єр*. 2012. 27 жовтня. С. 4.
6. Культура слова : зб. наук. пр. Київ : НАН України, Інститут української мови, 2010– 2013. Вип. 53. С. 40–56.
7. Ленець К. Проблеми мовної культури. *Слово. Стиль. Норма* : зб. наук. праць. Київ.: НАН України, Інститут української мови, 2002. С. 40–42, 86–91.
8. Ленець К.В. Лексичні зміни та їх відображення в мові сучасної преси. *Мовознавство*. 2018. № 6. С. 41–47.
9. Лизанчук В.В. Моральність і аморальність в політиці і журналістиці (Про статус української мови). *Нова філологія*. Запоріжжя, 2005. Вип. 3 (23). С. 204–220.
10. Різун В.В. Мовлення в структурі професійної діяльності журналістів. *Журналістика. Преса. Радіо. ТБ*. Вип 22. Київ, 2008. С. 21–32.
11. Сербенська О., Волощак М. Мова журналістів – мова читачів. *Урок української*. 2002. №9. С. 56–64.

12. Сербенська О.А. Українська мова в засобах масової інформації. *Українська журналістика і національне відродження*: зб. наук, праць. Київ : НМКВО, 2012. С. 51–59.
13. Соколова І.О. Мова друкованої реклами. *Мовознавство*. 2009. №1. С 63–70.
14. Яцимірська М.Г. Культура мови журналіста як показник його інтелекту. *Українська журналістика і національне відродження*: зб. наук. праць. Київ : НМКВО, 2012. С. 83–86.
15. Яцимірська М.Г. Культура мовлення – актуальна проблема нашого часу. *Вісник Львів. ун-ту. Сер. Журналістика*. 2013. Вип. 18. С. 88–93.

Методичні вказівки

При підготовці до *першого* та *другого питання* практичного заняття необхідно проаналізувати низку наукових статей та матеріали наукових конференцій «Мова державна – мова офіційна» (К., 1995), «Мова і культура нації» (Львів, 1990) та ін. На підставі аналізу наукових джерел радимо скласти опорний конспект, в якому треба відзначити найважливіші думки з цих джерел та цитати дослідників. Наприклад:

Лизанчук В.В. (Моральність і аморальність в політиці і журналістиці. *Нова філологія*. Запоріжжя, 2005. Вип. 3 (23). С. 206) зазначив, що питання «Бути чи не бути українській мові», «національному інформаційному просторові» означає «бути чи не бути українській Україні». Тому таке гостре мовно-культурне протистояння в Україні.

«Мова – найбільше багатство і нації, і кожної окремої людини. Без мови немає народу. Мова забезпечує поступальний розвиток і людини, і народу, і людства в цілому» (Огієнко І. Українська культура. К., 1992. С. 126).

Розкриваючи *третє* та *четверте питання*, потрібно звернути увагу на те, що «мова, як відомо, є не лише засобом спілкування. Це також спосіб сприймання світу, відтворення його в свідомості людини. Як основа духовності народу, мова є підмурівком існування нації. Історія дає багато прикладів, коли зі зникненням мови зникав народ. Скажімо, з ХУІІІ ст. вийшла з ужитку через втрату носіїв полабська мова – і припинив існування один із слов'янських народів. І навпаки, зберігаючи рідну мову, народ зберігає себе. З трагічної історії вірмен знаємо, що їх залишилася десята частина на десятій частині території, решту було знищено або розсіяно по цілому світові. Але живе вірменська мова, і з нею живе гордий прадавній вірменський народ.

Наша українська мова, попри всі злигодні долі, зберегла й себе, і свого творця – український народ... Тепер у незалежній Україні українська мова в усій її чистоті й красі має посісти належне їй місце» (Пономарів О. Культура слова. К., 2001. С.8).

Виконати завдання: проаналізувавши 2-3 наукові статті, підготувати доповідь-презентацію на одну із запропонованих тем:

- 1) Сучасна мовна ситуація в Україні.
- 2) Роль української мови у процесах державотворення.
- 3) Культура мовлення – актуальна проблема нашого часу.
- 4) Мова і політика. Мовна політика в Україні.
- 5) Місце і роль мови в національному відродженні України.
- 6) Проблеми культури мовлення в сучасних періодичних виданнях.
- 7) Правильність і точність як комунікативні ознаки мовлення радіожурналіста (тележурналіста).

- 8) Роль журналістів у становленні й збагаченні публіцистичного стилю.
- 9) Мовленнєва діяльність як творчість.
- 10) Журналіст – професія підвищеної мовленнєвої відповідальності.

Тема 5. Культура мовлення українських медіа

Опрацювати такі питання:

1. Мовна культура сучасної журналістики. Мовний етикет.
2. Мова і мовлення. Взаємозв'язок мови, мовлення і мислення.
3. Писемна та усна форми літературної мови.
4. Стилi мовлення. Розвиток окремих мовних стилів.
5. Особливості публіцистичного стилю сучасної української мови.
6. Україномовні ЗМІ: сучасний стан, проблеми, перспективи, тенденції.
7. Аналіз мовної політики регіональних ЗМІ.

***Основні терміни та поняття:** функціональний стиль, мовні норми, культура мовлення, культура мови, мовленнєва поведінка, публіцистичний стиль.*

Література:

1. Антисуржик: Вчимося ввічливо поводитися і правильно говорити : посібник / за заг. ред. О. Сербенської. Львів : ПАІС, 2014. 345с.
2. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. Львів : ПАІС, 2010. 324с.
3. Бабич Н.Д. Культура фахового мовлення. Львів : ПАІС, 2015. 571с.

4. Гринчишин Д., Капелюшний А., Сербенська О., Терлак З. Словник-довідник з культури української мови. Львів : ПАІС, 2006. 298с.
5. Гриценко Т.Б. Українська мова та культура мовлення. Київ : Наук. думка, 2005. 531с.
6. Караванський С. Секрети української мови. Київ : Либідь, 2014. 305с.
7. Кононенко П. Феномен української мови. Київ : Академія, 2019. 219с.
8. Климова К.Я. Основи культури і техніки мовлення. Київ : Либідь, 2007. 345с.
9. Культура української мови : довідник / за ред. В.Русанівського. Київ : Наук. думка, 2010. 298с.
10. Мацько Л.І., Кравець Л.В. Культура української фахової мови. Київ : Академія, 2007. 336с.
11. Пазяк О.М., Кисіль Г.Г. Українська мова і культура мовлення. Київ : Либідь, 2005. 298с.
12. Плющ П.П. Історія української літературної мови. Київ : Наук. думка, 2001. 319с.
13. Радевич-Винницький Я. Україна: від мови до нації. Дрогобич, 2008.
14. Сербенська О. Культура усного мовлення : практикум. Львів : ПАІС, 2003. 297с.
15. Сербенська О.А. Українська мова в засобах масової інформації. Українська журналістика і національне відродження: зб. наук, праць. Київ: НМКВО, 2014. С. 51–59.
16. Сучасна українська мова: підручник / за ред. О.Д.Пономарева. Київ : Либідь, 2007. 365 с.
17. Ющук І.П. Українська мова. Київ : Либідь, 2014. 639с.
18. Яцимірська М. Культура фахової мови журналіста. Львів : ПАІС, 2004. 397с.

Методичні вказівки

Відповідь на *перше питання* передбачає насамперед усвідомлення студентами того, що мова для журналіста – це найперше й незамінне знаряддя праці. Вислів І. Кедрина-Рудницького «мова журналіста й письменника – це не тільки знання слів, це стиль, це багатство висловів, це вміння орудувати метафорами, це знання приповідок і приказок, це знання історії і літератури, а також історії політичного мислення народу, мовою котрого виходить часопис» допоможе розкрити значення курсу для підготовки журналіста».

Необхідно пам'ятати, що українська мова є предметом кількох лінгвістичних дисциплін, які вивчають її походження й історію формування, діалектне членування, стилістичну диференціацію, систему норм, пов'язаних з принципами культури мовлення, тощо. Курс «Українська мова в ЗМК» розрахований на фахове ознайомлення студентів-журналістів з теоретичними і практичними аспектами структури української мови на сучасному етапі її функціонування.

Мета мовного навчання полягає у свідомому практичному оволодінні українською літературною мовою, заснованому на вивченні її системи і підсистем – фонетичної, лексико-семантичної, фразеологічної та граматичної, а також закономірностей, які визначають використання тих або інших виражальних засобів відповідно до сучасних норм.

Мовне виховання ставить своїм першорядним завданням усвідомлення значення рідної мови не лише як засобу спілкування, а й як найважливішого джерела формування інтелекту і духовно-емоційної сфери особистості через органічний зв'язок з національними традиціями.

Даючи відповідь на *друге питання* плану, необхідно починати з того, що мова – це система знаків, а мовлення – реалізація цієї системи. Мова змінюється під впливом мовлення. Довести це на конкретних прикладах. Далі варто з'ясувати психофізичні основи зв'язку мови і мислення, звернути увагу на внутрішнє мовлення і мислення, охарактеризувати поняття афазії, її види (моторна, сенсорна, динамічна, семантична).

Розкриваючи *третє питання*, потрібно звернути увагу на лексичні, фразеологічні та синтаксичні відмінності функціонування писемної та усної форм української мови.

Аналізуючи *четверте питання*, слід подати характеристику наукового, офіційно-ділового, художнього, розмовного, конфесійного та епістолярного стилів сучасної української літературної мови. Необхідно звернути увагу на їх підстили та різновиди, мовностилістичні особливості та зазначити, що оскільки суспільні функції мови часто переплітаються, то й функціональні стилі не є відособленими один від одного, кожен з них має в собі елементи іншого.

Відповіддю на *п'яте питання* повинен бути аналіз публіцистичного стилю із визначенням найважливіших рис, ознак, форм реалізації, принципів викладу інформації, а також лексичних, фразеологічних та граматичних особливостей цього стилю.

Необхідно усвідомити, що публіцистика є сферою масової комунікації, тому цей стиль має дуже широкий діапазон. З огляду на призначення публіцистичного стилю – формування громадської думки – визначальною його рисою є вдале поєднання логізації викладу з емоційно-експресивним забарвленням.

Виконати завдання:

1. Дібрати в друкованих або інтернет-виданнях зразки текстів усіх функціональних стилів, письмово проаналізувати мовні особливості кожного.
2. Скласти порівняльну таблицю писемної та усної форм літературної мови.
3. Проаналізувати 2-3 журналістські публікації щодо дотримання культури мовлення, виписати усі відхилення від мовних норм; відредагувати.
4. Записати словосполучення, вибираючи потрібне слово: *валютна сума (поступить, надійде), (хресні, хрещені) батьки, (потратив, витратив) час, (посвятили, освятили) пам'ятник, (застосовували, приміняли) силу, збори (прийняли постанову, ухвалили), мені (приходилось, доводилось) про це вже чути, (провідна, ведуча) організація, порушення (існуючих, чинних) законів.*

Тема 6. Природа, сутність та функції мови

Опрацювати такі питання:

1. Сучасна українська мова як предмет вивчення. Взаємозв'язок різних мовознавчих курсів у системі журналістської освіти.
2. Поняття «культура мовлення».
3. Функції мови.
4. Поняття «літературна мова», «національна мова», «загальнонародна мова», «мовна норма».

***Основні терміни та поняття:** функції мови, літературна мова, національна мова, загальнонародна мова, мовна норма, девіатологія.*

Література:

1. Бабич Н.Д. Культура фахового мовлення. Чернівці : Книги - ХХІ, 2005. 571с.
2. Бондар О.І., Карпенко Ю.О. Сучасна українська мова. Київ : Либідь, 2006. 409с.
3. Гриценко Т.Б. Українська мова та культура мовлення. Київ : Наук. думка, 2005. 531с.
4. Сербенська О.А. Українська мова в засобах масової інформації. *Українська журналістика і національне відродження* : зб. наук, праць. Київ : НМКВО, 2012. С. 51–59.
5. Сучасна українська мова : підручник / за ред. О.Д.Пономарева. Київ : Либідь, 2009. 365 с.
6. Сучасна українська літературна мова / за ред. А.П.Гриценка. Київ : Наук. думка, 2007. С.3 -10.
7. Ющук І.П. Українська мова. Київ : Либідь, 2004. 639с.
8. Яцимірська М. Культура фахової мови журналіста. Львів : ПАІС, 2004. 397с.

Довідкова література:

1. Волощак М. Неправильно-правильно : довідник з українського слововживання: За матеріалами ЗМІ. Київ : Академія, 2000. 254с.
2. Гринчишин Д., Капелюшний А., Сербенська О. Словник-довідник з культури української мови. Львів : ПАІС, 2006. 365с.
3. Капелюшний А.О. Практичний посібник-довідник журналіста. Львів : ПАІС, 2004. 434с.
4. Культура української мови : довідник / за ред. В.М.Русанівського/. Київ : Академія, 2009. 341с.
5. Непийвода Н. Сам собі редактор. Порадник з української мови. Київ : Наук. думка, 2012. 431с.
6. Пономарів О. Культура слова: Мовностилістичні поради. Київ : Наук. думка, 2001. 367с.

7. Плющ М.Я., Грипас Н.Я. Українська мова : довідник. Київ : Академія, 2009. 561с.
8. Сербенська О., Білоус М. Екологія українського слова. Практичний словничок-довідник. Львів : ПАІС, 2003. 438с.
9. Чак Є.Д. Складні випадки вживання слів. Київ : Наук. думка, 2014. 321с.
10. Шевченко Л.Ю. Різун В.В., Лисенко Ю.В. Сучасна українська мова : довідник. Київ : Академія, 2003. 548с.

Методичні вказівки

Розкриваючи *перше питання*, потрібно звернути увагу на те, що наука про мову складається з окремих підсистем, які тісно взаємопов'язані (залежно від того, які складові частини структури мови та в якому аспекті вивчаються). Серед них такі:

- ✓ фонетика – наука про звукову сторону мови;
- ✓ семантика – наука про значення мовних одиниць;
- ✓ лексикологія – наука про словниковий склад мови;
- ✓ дериватологія – наука про способи творення нових слів;
- ✓ морфологія – наука про будову та граматичні форми слів;
- ✓ синтаксис – наука про сполучуваність слів, словосполучення та речення;
- ✓ стилістика – наука про стилі мови та їх функціонування;
- ✓ семіотика – наука про знаки та системи знаків.

Кожна з цих галузей наук поділяється на вужчі наукові напрями, наприклад: лексикологія поділяється на ономасіологію, етимологію, лексикографію тощо.

Людська мова як засіб спілкування має універсальний характер: нею можна передавати все те, що виражається іншими сигналами, системами знаків,

наприклад, мімікою, жестами, морськими чи дорожніми знаками; разом з тим, жоден із цих засобів спілкування не може конкурувати з мовою щодо повноти, чіткості й обсягу інформації, що нею передається. Кожен елемент мови має свою значимість лише в єдності та взаємозв'язку з іншими елементами.

У системі журналістської освіти мовна підготовка складається із тісно пов'язаних прикладних мовознавчих дисциплін. Курс «Мовна комунікація у медіа» є логічним продовженням курсу «Українська мова професійного спрямування». Набуті при вивченні цієї дисципліни знання необхідні для подальшого вивчення курсів «Академічне письмо», «Практична стилістика», «Креативне письмо», «Стилістичні функції тексту», «Літературне редагування».

Розкриваючи суть поняття *культура мовлення*, необхідно охарактеризувати основні ознаки культури мовлення, назвати чинники, що зумовлюють помилки в мовленні людини, з'ясувати проблеми, пов'язані з культурою мовлення в ЗМК.

Відповідь на *третє питання* плану передбачає ретельне вивчення рекомендованої літератури. При підготовці необхідно звернути особливу увагу на семантику поняття «людська мова» та розкрити, у чому полягають функції мови (комунікативна, номінативна, апелятивна, гносеологічна (пізнавальна), мислетворча, волюнтативна, експресивна, естетична, акумулятивна, магічно-містична та інші).

Для того, щоб відповісти на *четверте питання* необхідно насамперед з'ясувати визначення поданих понять. Для цього треба опрацювати рекомендовану літературу (3, 6, 7, 8, 9, 10). Необхідно пам'ятати, що основною ознакою літературної мови є нормативність і саме цим вона відрізняється від загальнонародної мови. Звернути увагу, які групи слів входять до загальнонародної

мови, крім тих, що входять до літературної (діалектизми, жаргонізми, архаїзми, просторіччя).

З питанням про літературну мову тісно пов'язане питання про мовну норму. Мовні норми виявляються на всіх мовних рівнях. Усі типи відхилень від норм та законів комунікації вивчає девіатологія.

Виконати завдання:

1. Виписати із словників, довідників, наукових джерел по 3 приклади-зразки лексичних, орфоепічних, граматичних, орфографічних норм сучасної української літературної мови і вказати на можливі відхилення від цих норм.
2. Визначити, які з поданих слів є ненормативними: *гостинець – шлях, ножиці – ножниці, виключення – виняток, являється – є, підписка – передплата, навчальний – учбовий, справка – довідка, міроприємство – захід, рахую – вважаю, співпадати – збігатися, слідуєчий – наступний.*
3. Виправити відхилення від синтаксичних та фразеологічних норм: *ігнорувати правилами, дякувати батька, опановувати дисципліною, завідуєчий кафедри, по заказу, повістка дня, попередити хворобу, кидається в око, відпустка по хворобі, характерний молоді.*
4. Записати українські відповідники до російського слова *переводить*. Перекласти українською мовою словосполучення: *переводить разговор на что, перевести деньги по почте, перевести на другой язык, перевести рисунок, перевести дух.*
5. Розкрити зміст висловлювання «Журналіст (редактор, видавець) – професія підвищеної мовленнєвої відповідальності».

Тема 7. Розвиток державної мови в Україні та масмедійному просторі

Опрацювати такі питання:

1. Функціонування української мови у медіа. Роль журналістів у становленні й збагаченні публіцистичного стилю.
2. Походження, історичний розвиток української мови. Її місце серед інших мов світу.
3. Державний статус української мови.
4. Тенденції розвитку української мови на сучасному етапі.

***Основні терміни та поняття:** діахронія, геноцид, етноцид, лінгвоцид, кодифікація мови, державна мова.*

Література:

1. Горбач О. Генеза української мови та її становище серед інших слов'янських. Зібрані статті: В 3 т. Київ : Академія, Т.3 С. 5–30.
2. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація: тези про місце і роль мови в національному відродженні України. Дрогобич : Відродження, 2012. 136с.
3. Карпенко Ю.О. Українська гіпотеза. *Мовознавство*. 2012. № 5. С. 37–45.
4. Лизанчук В.В. Навічно кайдани кували: факти, документи, коментарі про русифікацію в Україні. Львів : ПАІС, 2005, 367с.
5. Масенко Л. Мова і політика. Київ : Соняшник, 2009. 297с.
6. Німчук В.В. Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови. *Мовознавство*. 2018. № 1. С. 67–78.
7. Німчук В.В. Походження й розвиток мови української

- народності. Українська народність: нариси соціально-економічної і етнополітичної історії. Київ : Академія, 2000. 397с.
8. Огієнко І. Історія української літературної мови / упорядник і автор коментарів Тимошик М. Київ : Наук. думка, 2004. 396с.
  9. Півторак Г. Проблема походження української мови у світлі сучасних наукових даних. *Мова державна, мова офіційна*: матеріали наукової конференції. Київ : КНУ, 2005. С. 55–63.
  10. Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова. Київ : Наук. думка, 2013. 241с.
  11. Півторак Г. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов: Міфи і правда про трьох братніх слов'янських народів зі спільної колиски. Київ : Наук. думка, 2001. 371с.
  12. Радевич-Винницький Я. Україна: від мови до нації. Дрогобич: Відродження. 2008. 289с.
  13. Русанівський В. Ще про дві літературні мови Київської Русі. *Мовознавство*. 2006. С.31–46.
  14. Сербенська О.А. Українська мова в засобах масової інформації. *Українська журналістика і національне відродження* : зб. наук, праць. Київ : НМКВО, 2012. С. 51.
  15. Ткаченко О.Б. Російська та церковнослов'янська мова як джерело реконструкції найдавнішого періоду історії української мови. *Мовознавство*. 2003. № 2. С. 13–18.
  16. Ткаченко О.Б. Українська мова і українська культура. *Українська мова*. 2003. №1. С.3-13.
  17. Українська мова у ХХ ст.: історія лінгвоциду: документи і матеріали / упорядники: Л. Масенко, В.Кубайчук та ін. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. 365с.
  18. Царук О.В. Українська мова серед інших

- слов'янських: етимологічні та граматичні параметри. Київ : Академія. 2018. 311с.
19. Чапленко В. Мовна політика більшовиків на Україні в 1950-60-их рр. Чикаго : Український Публіцистично-Науковий Інститут, 2004. 209с.
  20. Українська мова: енциклопедія. Київ : Наук. думка. 2000. С. 126, 263, 293, 320, 327,328–329,387–388.
  21. Ющук І.П. Про походження української мови. *Дивослово*. 2005. №1. С.27–33.
  22. Ющук І.П. Українська мова. Київ : Наук. думка, 2004. 523с.

Методичні вказівки

Щоб відповісти на *перше питання*, варто згадати про значення вільного володіння українською мовою для працівника масмедіа. Слово – професійна зброя журналіста. Недарма ж кажуть, що журналіст – професія підвищеної мовленнєвої відповідальності. Від того, наскільки Слово журналіста буде переконливим, яскравим, виразним залежатиме і успіх його професійної діяльності. Для масової аудиторії мова ЗМІ є взірцем – тому її брутальність, недбалість, неповага до її законів та норм багатократно повертається зниженням і моральної і мовленнєвої культури читача чи глядача. Отже, мова журналістики – показник її морально-етичного рівня, і ширше – рівня культури суспільства. А значить мовний аспект підготовки журналіста є не менш важливим, ніж формування його світоглядної, громадянської позиції та інших соціальних якостей.

Необхідно проаналізувати, наскільки вільно та чи у повному обсязі функціонує державна мова у масмедійному просторі (яка кількість (або відсоток) україномовних друкованих видань, теле- й радіопрограм виходить в Україні та Запорізькій області зокрема).

Для глибокого розуміння і висвітлення **другого питання** студенти повинні опрацювати літературу (1, 4, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 23, 24). Відповідь передбачає аналіз наукових тверджень і аматорських гіпотез (теорія Погодіна-Соболевського, гіпотеза М. Красуського) походження української мови. Українська мова належить до сім'ї індоєвропейських, тому шукаючи давнє коріння української мови, слід пам'ятати, що українці частина слов'янського світу, а українська мова – одна із слов'янських мов. Сьогодні найвірогіднішою є версія, що українська мова почала формуватися безпосередньо від праслов'янської з V-VI ст. н.е., а не від так званої давньоруської, як донедавна вчила офіційна пропаганда. Ніякої єдиної давньоруської народнорозмовної мови, як і давньоруської народності, не було (Німчук В., Півторак Г., Русанівський В. та ін.). На базі найбільш споріднених груп східнослов'янських племен поступово формувалися компактні етнографічно-діалектні ареали, які стали основою української, російської та білоруської народностей. Рубіж XI-XII ст. (Г. Півторак) можна умовно визнати часом завершення формування української мови і початком нового етапу в її історії, коли вона набула в основному всіх притаманних їй мовних рис.

Подати аналіз історичного розвитку української мови, основні риси мовної політики (де відображені основні напрями мовної політики в незалежній Україні); розкрити поняття «етноцид», «геноцид», «лінгвоцид» (назвати його форми).

Відповідаючи на **третьє питання**, необхідно пам'ятати, що кожна сучасна держава в процесі свого становлення й розвитку так чи інакше стикалася з мовним питанням. І, як правило, рано чи пізно надавала перевагу єдиній державній, інакше кажучи офіційній, мові. Ця необхідність випливає із самої природи держави, з її суті й призначення. Адже держава, принаймні сучасна

цивілізована, покликана не тільки забезпечувати захист населення певної території від зовнішніх посягань і підтримувати внутрішній порядок у країні. Вона – це, можливо, її найважливіша функція – з великої маси людей попри всі їхні, часом навіть протилежні особисті, групові, класові, етнічні інтереси, творить єдине суспільство, злагоджений діючий організм, здатний цілеспрямовано сконцентрувати свої фізичні й духовні ресурси і, отже, саморозвиватися, самореалізовуватися.

Сьогодні українська мова має державний статус, який законодавчо забезпечує її функціонування в усіх без винятку сферах суспільного життя. Цей статус закріплений в Основному Законі держави – Конституції. Конституція України гарантує розвиток української мови. У статті 10 записано: «Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України».

Законом встановлюється, що всім громадянам створюються необхідні умови для вивчення української мови та володіння нею. Посадові особи мають володіти українською, а в разі потреби й іншими мовами в обсязі, необхідному для виконання службових обов'язків. Мовою діловодства й документації, роботи, а також взаємовідносин підприємств, установ, організацій є, як правило, українська мова.

В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування».

Питання мовної політики в Україні, крім ст. 10 Конституції, визначаються також іншими конституційними нормами. Ст. 24 закріплює неприпустимість привілеїв чи обмежень за мовними ознаками. Ряд статей Конституції

містить вимоги щодо обов'язкового володіння державною мовою Президентом України (ст. 103), професійними суддями (ст. 148). У чинному законодавстві України також існує обов'язкова вимога володіння державною мовою в обсязі, достатньому для спілкування, особами, які домагаються громадянства України.

Для висвітлення *четвертого питання*, необхідно зазначити, що суспільно-комунікативні перспективи української мови не можна пов'язувати тільки з державними заходами на рівні законодавства та соціальними програмами, орієнтованими на її захист. Розширення сфер функціонування української мови, піднесення її престижу великою мірою залежать від мовного навчання і мовного виховання особистості.

Після проголошення незалежності України українська мова розширила свої функції, вона стала мовою державною, обов'язковою для вживання у всіх сферах суспільного життя: у державних урядових установах, початкових, середніх та вищих навчальних закладах, дитячих дошкільних установах, у пресі, видавничій справі, на радіо й телебаченні, у творчих мистецьких спілках та організаціях, продукції кіностудій і т.д.

Українську мову проголошено державною, однак практично реалізувати цей захід неможливо без органічної взаємодії принаймні двох засад:

1) створення такої мовної ситуації, за якої українська мова мала б усі можливості для безперешкодного вживання, для вияву комунікативних функцій, властивих іншим високорозвинутим літературним мовам у сучасних цивілізованих суспільствах;

2) ефективного вивчення української мови на різних рівнях освіти у поєднанні з мовним вихованням.

Виконати завдання:

1. Виписати із Великого тлумачного словника СУМ, та з 11-том. словника СУМ значення слів *геноцид, етноцид, лінгвоцид, націоналіст, націоналістичний*. Назвати основні форми лінгвоциду в Україні та в інших державах. Пояснити, як змінили своє значення слова *націоналіст, націоналістичний*.
2. Опрацювавши 2-3 наукові статті, підготувати презентацію на одну із запропонованих тем:
  - 1) Наукові теорії про походження української мови.
  - 2) Видатні дослідники походження української мови.
  - 3) Значення наукових досліджень походження української мови для формування мовної свідомості та розвитку культури.
  - 4) Українська мова серед інших слов'янських мов.
  - 5) Походження української мови за сучасними науковими даними.

Тема 8. Лексикологія української мови в системі мовних знань журналіста

Опрацювати такі питання:

1. Формування лексичної компетентності у журналіста, видавця, редактора.
2. Лексична система української мови, її специфіка.
3. Слово, його значення. Багатозначність слова.
4. Використання у газетно-публіцистичному тексті метафори, метонімії, синекдохи.
5. Значення праці над словом у журналістській творчості. Уникнення штамів.

***Основні терміни та поняття:** лексикологія, лексична система, лексика, слово, словоформа, полісемічність, метафора, метонімія, синекдоха, штамп.*

Література:

1. Дацишин Х. Транспортна метафора в українському політичному дискурсі: конотативний аспект. *Вісник ЛДУ*. Львів, 2003. С. 108–119.
2. Коваленко Б.О. Семантичні та стилістичні зрушення в лексиці сучасної української періодики. *Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна*. Харків, 2004. № 632. Серія «Філологія». Вип. 42. С. 37–40.
3. Коць Т.А. Функціонування лексичних варіантів у ЗМІ. *Мовознавство*. 2007. №6. С.56–63.
4. Ленець К.В. Лексичні зміни та їх відображення в мові сучасної преси. *Мовознавство*. 2018. № 6. С. 41–47.
5. Мілева І.В. Евфемізм – дисфемізм – перифраза. *Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна*. Харків, 2004. №632. Серія «Філологія». Вип. 42. С. 71–74.
6. Марцінівська Н.В. Переносне значення та образне вживання. *Мовознавство*. 2013. №3. С.37–48.
7. Стішов О. Особливості розвитку лексичного складу української мови кінця ХХ ст. *Мовознавство*. 2019. №1. С. 7–21.
8. М'яснянкін Л.І. Образність як лінгвістична категорія й особливості її прояву в мові газети. *Українська журналістика і національне відродження* : зб. наук. праць. Київ, 2012. С. 86 – 92.
9. Скиба М.М. Типи і функції лексичної метафори в газетному заголовку. *Дослідження з словотвору та лексикології*. Київ : Наук. думка, 2015. С. 100–113.
10. Станкевич Н.І. Слово як художня домінанта політичної карикатури в українській періодиці. *Мова і культура нації* : зб. статей. Львів, 2011. С. 63–68.
11. Шульга Т.А., Гаврилова Т.О. Особливості розвитку лексичної системи української мови ХХ ст. *Актуальні проблеми металінгвістики* : наук. збір. Черкаси, 2011. Ч. II. С.121 - 125.

12. Сербенська О., Волощак М. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем: 140 запитань і відповідей. Київ : Академія, 2021. С. 109–115, 137–142.
13. Сучасна українська літературна мова / за ред. Пономарева О.Д. Київ : Наук. думка, 2017. 423с.

Методичні вказівки

Готуючи *перше питання*, необхідно насамперед усвідомити, який розділ мовознавчої науки вивчає словниковий склад мови. Далі треба зупинитися на тому, що основним предметом вивчення в лексиці є слово. Після цього опрацьовується питання про багатство словникового складу української мови. Лексика фіксується в словниках (Словник української мови (СУМ) в 11-ти томах містить близько 135 тис. слів; ВТСУМ – більше 170 тис. слів). Обов'язковим є аналіз понять «лексема», «значення слова», «лексичне», «граматичне», «конкретне» та «абстрактне» значення.

Розкриваючи *друге питання*, необхідно зазначити, що слово – це не безпосередня назва предмета, а назва поняття про предмет, якість, стан, дію. Поняття – це посередник між предметом і словом. Не всі слова виражають поняття: службові, вигуки, займенники. Значення слова й поняття відображає найголовніші риси предмета чи явища. Слово має лексичне й граматичне значення.

Слово з'являється в мові з одним лексичним значенням. Поступово під впливом різних мовних ситуацій виникають нові значення — похідні, вторинні. Первинне значення слова називається прямим. Це основне значення, найменш залежне від контексту. Вторинні значення – переносні. Слова, що мають первинне і вторинне значення, називаються багатозначними.

У мові більше багатозначних слів, ніж однозначних. Найбільше значень мають дієслова, прикметники, окремі

прийменники. Варто звернути увагу на основі чого виникають переносні значення слів (на основі перенесень за подібністю форми предметів, їх розміру, зовнішніх і внутрішніх ознак, дії чи стану; за суміжністю – просторовою, часовою та логічною; за функцією).

Готуючи *третє питання*, необхідно засвоїти, що різними видами переносного вживання слова є метафора, метонімія, синекдоха. На перенесенні значення слова за якоюсь певною ознакою формуються й художні засоби мови: епітети, порівняння.

Характерною особливістю мови газет є метафоричне використання науково-технічних термінів (трансміграція душі, розміри національного терпіння, дистанція несвободи).

Сьогодні у мовленні засобів масової комунікації метафоризується військова, спортивна, економічна, частково побутова лексика. Навести конкретні приклади.

При підготовці до *четвертого питання* треба пам'ятати, що штампи – мовні звороти, які багато разів механічно повторюються без творчого доопрацювання, внаслідок чого послаблюється їх лексичне значення та стирається експресивність. Необхідно назвати ознаки штампів, причини їх появи та засоби уникнення штампів у журналістських текстах.

Потрібно з'ясувати, що таке кліше і чим вони відрізняються від мовних штампів. Кліше – мовний засіб, стандартний зворот, регулярно повторюваний у певних умовах і контекстах. Це форми привітання, прощання, пробачення, зачини та кінцівки казок, словесні рамки документів. Механічне перенесення кліше в неприродні для них стилі (художній і публіцистичний) перетворює їх у штампи. На відміну від кліше, які є конструктивними одиницями мови, штампи не мають ні інформативної, ні експресивної функції.

Виконати завдання:

1. Дібрати приклади метафоричного використання слів у мові сучасної української преси (по 5 речень на кожен тип перенесення). Пояснити особливості їх використання та роль у журналістському тексті.
2. Виписати словосполучення зі словами, вжитими у переносному значенні (усі значення кожного з'ясувати за Словником української мови), визначити тип перенесення (метафоричне, метонімічне). Обґрунтувати доцільність їх використання.
  - 1) *Ті заробітчани сідали, а далі помалу сідала на дно душі й надія, а через якийсь час вони, як і всі, з вагою важких думок блукали скрізь, як неприкаяні, і ждали.*
  - 2) *Находила пора гарячого марева і гарячої праці.*
  - 3) *Я тебе, розхристанцю, зараз як повчу різкою по спині! Бач, яку моду взяв: з старшими зчеплюватися.*
  - 4) *Мизатий хлопчик, як горобчик, З таким, як сам, до річки йде. Іде над хлопчиками дощик, Іде над ними й більши ніде.*
  - 5) *Зіграй мені осінній плач калини. Зіграй усе, що я тебе прошу. Я не скрипковий ключ, а журавлиний Тобі над полем в небі напишу.*
  - 6) *Коли Україна здобула незалежність, ідея перекидання Дунаю в Дніпро якось сама собою згасла, бо й гроші скінчилися, й ті особливо активні люди пішли у відставку чи в кращий світ.*
  - 7) *Раніше сушили болота, а тепер сушать голову: де знайти воду, щоб повернути життя занепащеній природі.*
3. Із тритомного «Російсько-українському словника опрацювати словникові статті слів *отношение, счет, считать*. Перекладіть українською мовою: *внимательное отношение к матери, быть в наилучших отношениях с товарищем, это не имеет отношения к*

делу; считать своим долгом, он считает себя вправе, первый по счету, жить за чужой счет, на этот счет мы еще поговорим, это не в счет.

4. Скласти речення, в яких слова *кров, лінія, курс* уживались би у різних значеннях. Пояснити роль контексту для виявлення лексичного значення слова.
5. Із мови ЗМК (періодичних видань, телебачення, радіо, рекламних текстів) виписати 5 речень зі штампами, запропонувати способи їх уникнення, відредагувати текст.

Тема 9. Особливості функціонування омонімів та паронімів у мові ЗМК

Опрацювати такі питання:

1. Поняття про омоніми, їх відмінність від багатозначних слів.
2. Типи омонімів. Шляхи виникнення омонімів.
3. Міжмовна омонімія.
4. Стилїстична роль омонімів у мові ЗМК.
5. Пароніми, їх особливості, стилїстична роль у мові ЗМК.
6. Міжмовні пароніми.
7. Типові помилки у використанні паронімів.

***Основні терміни та поняття:** омонім, омоформ, омофон, омограф, міжмовна омонімія, паронім, парономазія.*

Література:

1. Беднаж М. Із спостережень над польсько-українськими міжмовними омонімами. *Вісник ЗНУ. Філологічні науки*. Запоріжжя: ЗНУ. 2019. №2. С.5–8.
2. Дащенко Н. Розвиток поетичної образності шляхом звукової організації тексту. *Українська мова і література: історія, сучасний стан, перспективи*

- розвитку*. Тернопіль, 2019. С. 250–254.
3. Дашенко Н. Паронімічна атракція та звукосеміологічна організація поетичного тексту. *Теорія і практика лінгвістичного аналізу художнього тексту*. Тернопіль, 2017. С.92–107.
  4. Демський М.Т. Фраземна паронімія. *Укр. мова і літ. в шк.* 2018. №1. С. 17–25.
  5. Дика Н. Як правильно вживати слово «гривня». *Урок української*. 2019. № 4. С. 31–32.
  6. Критенко А.П. Паронімія та її роль у мові. *Мовознавство*. 2009. №1. С. 47–54.
  7. Муқан Г.М. Багатозначність і омонімія. *Укр. мова і літ. в шк.* 2015. №8. С. 24–37.
  8. Пономарів О.Д. Культура слова: мовностилістичні поради. Київ: Либідь, 2011. С.80–108.
  9. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови. Київ : Академія, 2000. 435с.
  10. Сербенська О., Волощак М. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем: 140 запитань і відповідей. Київ : Академія, 2001. С. 109.
  11. Сучасна українська літературна мова / за ред. Пономарева О.Д. Київ : Либідь, 2017. 465с.

Довідкова література:

1. Волощак М.Й. Неправильно-правильно. Довідник з українського слововживання: За матеріалами ЗМІ. Київ : Просвіта, 2010. 267с.
2. Головащук С.І. Словник-довідник з українського літературного слововживання. Київ : Наук. думка, 2000. 354с.
3. Гринчишин Д.Г., Сербенська О.А. Словник паронімів української мови. Київ : Академія, 2016.
4. Демська О.М., Кульчицький І.М. Словник омонімів української мови. Львів : Фенікс, 2007. 409с.

5. Кочерган М.П. Словник російсько-українських міжмовних омонімів. Київ : Наук. думка, 2017. 418с.
6. Культура мови на щодень / За ред. С.Я. Єрмоленко. Київ : Академія, 2000. С. 5-99.
7. Словник української мови: В 11-ти т. Київ : Наук. думка, 2000-2010.
8. Чак Є. Складні випадки правопису та слововживання. Київ : Наук. думка, 2008. С. 203-243.

Методичні вказівки

При підготовці **першого питання** плану необхідно засвоїти, що на перший погляд омонімія подібна до полісемії, але щодо змісту між цими двома явищами є істотна відмінність. Якщо кожне непряме (переносне, вторинне) значення багатозначного слова пов'язане з його прямим значенням, то омоніми такого спільного значення не мають, вони виявляють поміж собою лише зовнішній (звуковий) збіг. Тому кожне омонімічне слово у словниках витлумачується окремо, у окремі словниковій статті.

Відповідь **на друге питання** передбачає розгляд груп та різновидів омонімів. За групами омоніми поділяються на повні, або абсолютні, і неповні, або часткові. Різновидами лексичних омонімів є омоформи, омофони і омографи. Зверніть увагу на синтаксичні, фразеологічні омоніми та омоніми, що існують на рівні власних назв.

Шляхи виникнення омонімів.

✓Омоніми, що утворилися в процесі засвоєння іншомовних слів.

✓Омоніми, що виникли на рідному ґрунті в процесі утворення нових слів за допомогою різних засобів словотворення від однакових чи різних коренів.

✓Омоніми, утворені внаслідок розпаду багатозначності слова.

✓ Омоніми, що з'явилися внаслідок історичних змін у фонетичній системі української мови.

При відповіді на *третє питання* необхідно подати визначення міжмовної омонімії, навести приклади, вказати на можливі помилки у вживанні міжмовних омонімів у журналістських текстах.

Готуючи відповідь *на четверте питання* треба звернути увагу на те, що з допомогою омонімів створюється гра слів, каламбури, часом надається мові іронічного, гумористичного чи сатиричного забарвлення, омоніми забезпечують музичність фрази, проте через непродумане використання омонімів можливе виникнення двозначності в журналістському тексті. У мовленні на радіо й телебаченні може виникати омофонія, що найчастіше простежується на стикові двох слів, коли останній склад попереднього слова і перший склад наступного слова утворюють окреме слово. Міжмовні омоніми також можуть вживатися в каламбурах для досягнення комічного ефекту, але якщо в журналістських текстах вони використовуються без певної стилістичної настанови, це є помилкою, засвідчує незнання автором значення українського слова.

Відповідь на *п'яте питання* потрібно розпочати з визначення паронімів, навести приклади. При цьому студенти повинні усвідомити, що паронімія тісно пов'язана з семантикою, а тому пароніми ніколи довільно не можуть використовуватися один замість іншого без певних стилістичних настанов. Далі необхідно з'ясувати їх основні функції у журналістському тексті (створення каламбурів, вживання паронімів для семантичного зіставлення, використання паронімів у ролі заголовків). Зверніть увагу, що на основі паронімії будується стилістична фігура – парономазія. Охарактеризуйте її, наведіть приклади.

Суть поняття міжмовна паронімія докладно з'ясована в посібнику О. Пономаріва «Культура слова: Мовностилістичні поради». К., 2001. С. 108-109.

Опрацьовуючи **сьоме питання** необхідно звернути увагу, що звукова близькість паронімів спричиняє помилки в їх використанні. Типовою помилкою є вживання паронімів без спеціальної стилістичної настанови як вияв незнання справжнього значення слова. Нерозрізнення міжмовних паронімів, близьких також до міжмовних омонімів, теж є причиною помилок. Щоб уникнути помилок, треба глибше вивчати значення слів рідної мови, користуватися словниками.

Виконати завдання:

1. Знайти у тексті омоніми, з'ясувати їх значення, довести, що це саме омоніми, а не полісемічне слово. Дати характеристику: визначити їх вид ((повні – неповні (якщо неповні, то які саме), лексичні, морфологічні, словотворчі)), шляхи виникнення. З'ясуйте, з якою стилістичною метою їх використано в тексті, спробуйте замінити один із омонімів на близьке за значенням слово, поясніть різницю:

Жук пішов у сад за дачу і розв'язує задачу

А комар години цілі лиш тиняється без цілі.

То з нудьги, без всяких діл, полетів з гори у діл.

Повернув за тин до льоху, розбудив за сажем льоху,

У смолі липкій зав'яз, зачепивсь крилом за в'яз,

З бузини упав незграба і радіє, що не з граба.

2. Із художньої літератури, фольклорних збірників, публіцистичних текстів виписати по 5 прикладів на вживання омонімів, паронімів, дібрати приклади паронімазії, каламбурів.
3. Скласти по 2 речення (українською та російською мовою) зі словами *любий – любой, вклонитися –*

уклониться, наказати – наказать, місто – место.
Наведіть ще 3-4 приклади міжмовної омонімії.

4. Ввести у текст пароніми, пояснити різницю у значеннях: *людний – людяний, фронтальний – фронтовий, ефект – афект, ефективний – ефектний, уява – уявлення, здоровиця – здоровниця.*

Тема 10. Синоніми та антоніми у журналістських текстах.

Опрацювати такі питання:

1. Поняття синонімії. Групи та джерела синонімів.
2. Роль синонімів у мові масмедіа. Використання синонімічного багатства української мови та точність слововживання у засобах масової комунікації.
3. Антоніми в сучасній українській мові.
4. Функції антонімів у текстах різних стилів та журналістських публікаціях.

Основні терміни та поняття: *синоніми, абсолютні синоніми, антоніми, антитеза, оксиморон.*

Література:

1. Пономарів О.Д. Культура слова: Мовностилістичні поради. Київ : Наук. думка, 2001. 341с.
2. Крищенко А.П. Паронімія та її роль у мові. *Мовознавство*. 2009. №1. С. 104–112.
3. Сербенська О., Волощак М. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем: 140 запитань і відповідей. Київ: Академія, 2011. С. 109 – 114.
4. Журавель Н.В. Засіб експресії – антонімія. *Культура слова*. Київ, 2011. Вип.20. С.32–36.

5. Євсєєва Г.П. Перифрази в мові сучасних газет (на матеріалі газет ХХ ст.) : автореф. дис. ..канд. філол. наук. Дніпропетровськ, 2002. 22с.
6. Караванський С. Пошук українського слова, або боротьба за національне «Я». Київ : Академія, 2001. 240с.
7. Кобилянський І.Ю. Один із засобів експресії мови газети. *Українське мовознавство*. Київ, 2015. Вип. 13. С. 104–112.
8. Коць Т. Лексична синонімія у ЗМІ й проблема кодифікації загальнолітературної норми. *Українська мова: з минулого в майбутнє / 200-літтю «Енеїди» І.Котляревського присвячується*. Київ: Академія, 2008. С.33–40.
9. Ленець К. Деякі явища в лексичному складі мови преси. Там же. С. 87–96.
10. Мельничайко В.Я. До питання про граматичну синоніміку. *Укр. мова і літ. в шк.* 2010. № 9. С. 31–45.
11. Регушевський Є.С. Перифрази в українській мові. *Укр. мова і літ. в шк.* 2004. № 4. С.21–36.
12. Регушевський Є.С. Чи є у мові зайві слова? *Культура слова*. Київ, 2008. Вип. 14. С. 54– 62.
13. Синоніми на вибір (про словники синонімів). *Урок української*. 2001. №9. С. 63–70.
14. Соколова І.О. Перифрази у рекламному заголовку. *Культура слова*. Київ, 2014. Вип. 27. С.31–38.
15. Сологуб Н.М. Перифрази у мові творів О.Гончара. *Мовознавство*. 2013. №3.С. 41–47.
16. Сучасна українська літературна мова / за ред. Пономарева О.Д. Київ : Наук. думка, 2017. 497с.

Довідкова література:

1. Волощак М.Й. Неправильно-правильно. Довідник з українського слововживання: за матеріалами ЗМІ. Київ: Академія, 2000. 328с.
2. Гринчишин Д.Г., Сербенська О.А. Словник паронімів української мови. Київ : Академія, 2016. 478с.
3. Демська О.М., Кульчицький І.М. Словник омонімів української мови. Львів : ПАІС, 2007. 421с.
4. Кочерган М.П. Словник російсько-українських міжмовних омонімів. Київ: Академія, 1997. 375с.
5. Культура мови на щодень / За ред. С.Я. Єрмоленко. Київ: Академія, 2000. 287с.
6. Деркач П.М. Короткий словник синонімів української мови. Київ : Наук. думка, 2013. 345с.
7. Калашник В.С., Колоїз Ж.В. Словник фразеологічних антонімів української мови. Київ : Наук. думка, 2001. 431с.
8. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. Київ: Академія, 2003. 387с.
9. Коломієць М.П., Регушевський Є.С. Словник фразеологічних синонімів української мови. Київ : Наук. думка, 2008. 472с.
10. Полюга Л.М. Словник синонімів української мови. Київ : Академія, 2001. 397с.
11. Полюга Л.М. Словник антонімів української мови. Київ: Академія, 2009. 298с.
12. Словник синонімів української мови: У 2-х т. Київ : Наук. думка, 1999–2000.

Методичні вказівки

Знайомлячись з цією лексичною групою слів, необхідно усвідомити суть самого поняття синонімії та значення терміна, в системі лексичних синонімів виділити групи, вміти навести приклади кожної групи. Найдоцільнішу й найпоширенішу класифікацію лексичних

синонімів наводить І.С. Олійник (Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія / За заг. ред. І.К.Білодіда. К., 1993. С. 60-95).

Варто пам'ятати, що явище синонімії безпосередньо пов'язане з багатозначністю. Тому в синонімічні ряди об'єднуються не просто слова в усій повноті їх семантики, а лише мінімальні спільні значення слів. Тільки однозначні слова синонімізуються в їх повному семантичному обсязі, багатозначні ж – вступають у синонімічні зв'язки якимсь одним із своїх значень. Крім загальнономовних, в українській мові є так звані контекстуальні синоніми (навести приклади).

Слід врахувати і те, що в мові існують так звані абсолютні синоніми (басейн – водойма, генерація – покоління, міленіум – тисячоліття, бюст – погруддя, багаття – ватра), перифрази (серце козацтва – Хортиця, шляхово-транспортна пригода – аварія, коридори влади – уряд) та евфемізми (допустити неточність – замість збрехати, поважного віку – замість старий, навіки спочити – замість померти).

Готуючи відповідь на *друге питання*, треба запам'ятати, що синоніми вживаються для точного добору слова, для уникнення повторення одного і того ж слова в межах неширокого контексту. Використання синонімів у різних функціональних стилях неоднакове. На основі синонімії будуються такі стилістичні фігури, як ампліфікація, градація, плеоназм.

Третє питання особливих труднощів не становить, однак студенти повинні закріпити, що значить саме поняття «антоніми», які слова можуть об'єднуватися в антонімічні пари (слова, які не мають будь-якої лексичної спільності, не можуть об'єднуватися в антонімічні пари), як антонімія пов'язана з полісемією.

Даючи відповідь на *четверте питання* плану, насамперед варто з'ясувати, яку стилістичну роль виконують антоніми в публіцистичному стилі (вони вживаються для різкого й несподіваного зіткнення понять у заголовках; для протиставлення, розмежування понять за семантичними ознаками; для зіставлення, порівняння різних реалій і понять; для антонімічної градації понять; для застосування в контексті антонімічної іронії – самоіронії). Далі треба вказати, які стилістичні фігури будуються на основі антонімії (антитеза, оксиморон).

Виконати завдання:

1. Переписати речення, добираючи найточніше слово.
  - 1) Біологічний та соціальний чинники посідають (*головне, чільне, вагоме, перше*) місце у структурі (*людини, персони, особистості*). 2) На (*погляд, думку*) більшості вчених, освіти (*майбутнього, прийдешності, майбуття*) характеризуватимуть комп'ютеризація, вседоступність й уніфікованість. 3) У нього щодня були якісь (*спішні, екстрені, шпаркі, термінові*) справи. 4) (*Помисли, думоньки, погляди*) О. Потєбні мали великий вплив на розвиток стилістики. 5) На сьогоднішньому засіданні кафедри (*мовили, балакали, говорили*) про результати зимової сесії.
2. Дібрати синоніми до слів *гарний, говорити, бити, сміливість*. З одним із синонімічних рядів створити публіцистичний текст.
3. Укласти словничок сучасних перифраз та евфемізмів (за матеріалами ЗМК).
4. До прикметників дібрати синоніми та антоніми:
  - *яскравий одяг, яскраве світло яскравий приклад, яскрава зелень, яскрава зовнішність, яскравий колір;*
  - *старий дуб, стара книжка, старий чоловік;*

- *свіжий хліб, свіжа газета, свіже повітря, свіжа інформація, свіжий огірок, свіжа думка.*

Тема 11. Поєднання стандартних і експресивних засобів мовлення у журналістській творчості

Опрацювати такі питання:

1. Групи лексики щодо їх функціонування в різних стилях української мови (міжстильова та стилістично маркована лексика).
2. Поняття про книжну, поетичну лексику.
3. Розмовна і просторічна лексика, її склад та характер.
4. Специфічна лексика, її групи (термінологічна лексика, виробничо-професійна, суспільно-політична).
5. Лексика обмеженого вжитку (діалектизми, жаргонізми, арготизми).
6. Емоційно забарвлена лексика. Засоби вираження емоційності у публіцистичному стилі.

***Основні терміни та поняття:** міжстильова лексика, стилістично маркована лексика, книжна лексика, розмовна лексика, термін, діалектизм, жаргонізм, емоційна лексика.*

Література:

1. Ващенко В.С. Українська лексикологія: семантико-стилістична типологія слів. Дніпропетровськ : ДНУ, 2009. 211с.
2. Березовенко А. Кримінальне аргю в Україні. IV Міжнародний конгрес українців. Доповіді та повідомлення. Київ : КНУ, 2002. С. 197–201.
3. Єрмоленко С.Я. «Права» та «обов'язки» розмовного слова. *Урок української*. 2019. № 4-5. С. 18–21.

4. Кириченко І. Кітч як зображальний засіб журналістики: за матеріалами Львівської газети «Ратуша». *Українська журналістика: формування сучасного обличчя. Вісник ЛДУ: Серія журналістики*. Львів, 2013. Вип. 18. С. 93–112.
5. Кузнецова Т. Суржик і мовлення. *Урок української*. 2011. № 6. С.22–30.
6. Ленець К. Деякі явища в лексичному складі мови преси. *Українська мова: з минулого в майбутнє (200-літтю «Енеїди» Котляревського присвячується)*. Київ : Академія, 2018. 321с.
7. Пиркало С. Сленг: ненормативно, але нормально. *Урок української*. 2000. № 4. С. 26–28.
8. Покровська О. Характеристичні риси мови ЗМІ. *Вісник Харківського університету*. 2019. № 426. С.171–174.
9. Сербенська О. Мова преси. Київ : Наук. думка, 1989.
10. Ставицька Л. Проблеми вивчення жаргонної лексики: Соціолінгвістичний аспект. *Українська мова*. 2001. №1. С. 55–68.
11. Чабаненко В.А. Основи мовної експресії. Київ : Академія, 2004. 321с.
12. Чабаненко В. Стилїстика експресивних засобів української мови. Запоріжжя : ЗНУ, 2002. 387с.
13. Яцимїрська М.Г. Загальні особливості мови сучасної української газети. *ЗМІ й утвердження державного суверенітету України*. Львів, 2013. С. 136–140.
14. Сучасна українська літературна мова /за ред. Пономарева О.Д. Київ : Наук. думка, 2007. 451с.

Довідкова література:

1. Григораш Д.С. Журналістика у термінах і виразах. Львів : ПАІС, 2014. 238с.
2. Дмитровський З.Є. Словник телевізійних термінів і понять. Львів: ЛНУ, 2001. 298с.

3. Жирна Л.А., Кулічов В.Л. Суржиково-український словник. Черкаси, 2004. 265с.
4. Карачун В. Орфографічний словник наукових і технічних термінів / ред. Л.І. Андрієвський. Київ : Криниця, 2009. 350с.
5. Капелюшний А.О. Практичний посібник-довідник журналіста. Львів : Фенікс, 2004. 216с.
6. Перший словник українського молодіжного сленгу / укладач С.Пиркало. Київ : Академія, 2008. 298с.
7. Словник епітетів української мови / укл. С.Бибик, С.Єрмоленко. Київ : Довіра, 2018. 311с.

Методичні вказівки

Опрацьовуючи цю тему, необхідно вміти не тільки виділити групи слів з погляду специфіки уживання у журналістських текстах, але й дати їм характеристику. Слід звернути особливу увагу на використання цих шарів лексики в ЗМК.

У мові масмедіа взаємодіють елементи різних стилістичних шарів словникового складу української мови. Сюди проникає також літературно ненормативна лексика – молодіжний сленг, суржик, елементи розмовної лексики, вульгаризми, абсцентна лексика.

Інтенсивна жаргонізація виявляється як у входженні в мову молодіжних і жаргонних слів, так і соціальних діалектизмів, які раніше рідко з'являлися в мові преси.

Надання пресою переваги зниженій лексиці психологічно пояснюється деякими дослідниками тим, що цей табуований максимально пласт не був дискредитований слововживанням так званих застійних часів, тому за ним не закріпилися негативно-оцінні конотації. Таке слововживання в пом'якшеній формі відображає мовні уподобання суспільства, що прагне

подекуди в зниженій лексиці віднайти засоби адекватної номінації явищ дійсності.

Готуючи відповідь на **четверте питання**, необхідно звернути увагу на відмінності між термінами та професіоналізмами. Навести приклади термінів та професіоналізмів із журналістської діяльності.

Відповідаючи на **п'яте питання**, необхідно пам'ятати, що професіоналізми, жаргонізми та арготизми належать до лексики обмеженого функціонування. Це значить, що мовлення окремих професійних та соціальних груп населення має певні особливості в доборі та використанні слів загальнонародної мови, що дає підстави говорити про існування соціодіалекту. Соціальний діалект – це різновид загальнонародної мови, який характеризується специфічними лексичними та фразеологічними засобами, вживаними в середовищі окремих соціальних, професійних, вікових та інших груп населення.

У мові ЗМК зустрічаються й лексичні діалектизми (слова, що вживаються на певній території носіями певних говірок). Найчастіше журналісти їх використовують для позначення назв реалій життя, яким немає відповідників у літературній мові або ж у прямій мові для створення характеристики персонажа, для відтворення місцевого колориту.

Відповідаючи на **шосте питання**, необхідно подати визначення поняття «емоційна лексика».

Групи емоційної лексики:

а) слова, у яких емоційність властива лексичному значенню;

б) слова, емоційність яких досягається за допомогою словотворчих засобів;

в) емоційність слова може виникати в результаті його переносного вживання;

г) поетична лексика – емоційно забарвлена лексика.

Виконати завдання:

1. Із тлумачних словників виписати по 2 приклади слів, які б ілюстрували різні стилістичні шари української лексики (зверніть увагу на стилістичні ремарки біля них у словниках). Скласти з ними речення публіцистичного стилю.
2. Записати по 10 прикладів професіоналізмів журналіста та термінів журналістознавства, пояснити їх значення.
3. На матеріалі 2 – 3 різножанрових публікацій у ЗМІ проаналізувати групи та функціонально-стилістичне навантаження вживаної лексики.
4. З молодіжних видань виписати 10 жаргонізмів. Обґрунтувати доцільність/недоцільність їх уживання.

**Тема12. Особливості використання
різних за походженням
груп лексики у мові ЗМК**

Опрацювати такі питання:

1. Групи лексики СУМ за походженням.
2. Старослов'янізми в українській мові, їх семантичні, фонетичні, морфологічні ознаки.
3. Інтернаціональна лексика; екзотизми та варваризми, їх значення в публіцистичному тексті.
4. Критерії використання лексики іншомовного походження у журналістських публікаціях.
5. Росіянізми в телевізійному мовленні й у газетному тексті. Використання в ЗМК ненормативних кальок з російської мови.

Основні терміни та поняття: старослов'янізм, інтернаціоналізм, екзотизм, варваризм, росіянізм, калька.

Література:

1. Бондар М. Англiцизми в сучасній українській мові. *Мовні конфлікти і гармонізація суспільства* : матеріали наук. конференції. Київ, 2002. С. 213–215.
2. Бортняк А. Про звукове калькування. *Урок української*. 2001. № 11. С. 22–32.
3. Власенко В.В. Калькування в українській мові: стан і статус. *Культура народів Причорномор'я*. 2002. № 32. С. 256–257.
4. Делянова П., Мартіні О. Італійська запозичена лексика в українській мові: сфера культури. *IV Міжнародний конгрес україністів / Доповіді та повідомлення*. Київ, 2002. С. 399.
5. Каранська М. Учiмся ж мовити без словоблудства. *Дивослово*. 2019. №7. С. 65–72.
6. Клименко Н., Скарбницька Н. Шоу запозичених слів. *Бібліотечний вісник*. 2006. № 4. С. 42–52.
7. Ломовцева А. Новітні англiзми в українській мові і проблема лексичної варіантності. *Українська мова*. 2003. № 1. С. 96–112.
8. Німчук В.В. Християнство і українська мова. *Українська мова*. 2001. №1. С.11–30.
9. Олексієнко С.І. Про лексико-семантичний розвиток запозичень. *Мовознавство*. 2016. № 3. С. 41–53.
10. Полюга Л.М. Чистота рідної мови – це рівень культури людини. *Вісник ЛДУ*. Львів, 2003. С. 33–37.
11. Пономарів О.Д. Культура слова: Мовностилістичні поради : навч.посібник. Київ : Академія, 2001. С. 125–134.
12. Пономарів О.Д. Специфічна українська лексика грецького походження. *Мовознавство*. 2013. №5. С. 12–

- 24.
13. Руда О.Г. Комунікативна невдача в контексті українсько-російської двомовності (жанр анекдоту). *Вчені записки Таврійського нац. ун-ту*. Симферополь, 2005. Т. 18 (57). №1. Філологія. С.161.–164.
  14. Руда О.Г. Мовна та комунікативна некомпетентність як джерело виникнення комунікативної невдачі (аспект українсько-російського білінгвізму). *Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна*. Харків, 2004. №632. Серія «Філологія». Вип. 42. С. 258–262.
  15. Стишов О.А. Особливості розвитку лексичного складу української мови кінця ХХ ст. *Мовознавство*. 2019. № 1. С. 61–72.
  16. Степаншин Б. Іншомовна лексика в українському мовленні. *Київ*. 2002. №11. С.152–155.
  17. Цимбалюк Ю.В. Слова латинського походження в українській мові. *Укр. мова та літ. в шк.* 2019. № 2. С. 36–48.
  18. Халимоненко Г.І. Тюркізми в термінології стратегії і тактики війська Запорозького. *Українське мовознавство*. Київ, 2012. Вип. 19. С. 56–68.

Довідкова література:

1. Караванський С. Російсько-український словник складної лексики. Київ : Академія, 2008. 376с.
2. Коломієць М.П., Молодова Л.В. Словник іншомовних слів. Київ : Наук. думка, 2018. 409с.
3. Ленець К.В., Ставицька Л.О. Короткий російсько-український словник контрастивної лексики. Київ : Академія, 2002. 361с.
4. Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Шевчук С.В. Російсько-український і українсько-російський словник: відмінна лексика. Київ : Наук. думка, 2012. 298с.

5. Полюга Л.М. Найпоширеніші нові чужомовні запозичення. Словник синонімів української мови. Київ : Наук. думка, 2001. С. 239–245.
6. Словник іншомовних слів / За ред. О.С. Мельничука. Київ : Академія, 2015. 643с.
7. Словник іншомовних слів / За ред. Л.О. Пустовіт. Київ : Наук. думка, 2000. 452с.
8. Словник іншомовних слів / уклад. С.Морозов. Київ : Наук. думка, 2010. 540с.
9. Сучасний словник-мінімум іншомовних слів. Київ : Академія, 2009. 287с.

Методичні вказівки

Готуючи ***перше питання***, необхідно засвоїти головне: вся лексика сучасної української літературної мови з погляду її походження поділяється на дві великі групи – споконвічно українську і запозичення. Споконвічно українська лексика в свою чергу включає лексику індоєвропейського походження, лексику праслов'янського походження та власне українську лексику. Називаючи той чи інший шар лексики з погляду походження, треба вміти проілюструвати свою відповідь прикладами. У власне українській лексиці бажано виділити тематичні групи та вказати на її специфічні особливості. Говорячи про запозичення треба знати, чим іншомовні слова відрізняються від запозичених, яким шляхом зайшли іншомовні елементи в українську лексику. Особливу увагу слід звернути на зовнішні ознаки запозичень.

При підготовці ***другого питання*** треба звернути увагу на фонетичні, словотворчі і семантичні ознаки старослов'янізмів, запам'ятавши по кілька прикладів, звернути увагу на стилістичну роль старослов'янізмів у публіцистичному тексті.

Вихідною тезою *третього питання* мусить бути те, що інтернаціоналізми становлять помітний прошарок у мові кожного народу. Необхідно вказати на причини, що зумовили виникнення інтернаціоналізмів (культурно-історичні взаємозв'язки між народами) і період, коли вони з'явилися та стали поширюватися в мові.

У публіцистичних текстах нерідко для створення колориту зображуваного середовища вживають екзотизми (слова, запозичені українською мовою з інших мов для позначення реалій життя іншого народу чи країни) й варваризми (іншомовні слова та звороти, що не стали загальноживаними, повністю не засвоїлися в мові). Варваризми, як правило, зберігають іншомовну графічну форму слова (tet-a-tet, alma mater).

Відповідь на *четверте питання* варто розпочати з опрацювання рекомендованої літератури 6, 7, 11, 12, 15, 16, 17 і виконання третього завдання. Зверніть увагу на те, що останнім часом у медіа з'явилася мода на використання іншомовних слів, особливо англіцизмів, які ведуть до засмічення мови. Надуживання чужомовною лексикою свідчить про недостатнє знання словникового багатства рідної мови. Уміле, доцільне використання іншомовних слів у ЗМІ має велике пізнавально-естетичне значення. Майстерне поєднання іншомовних і українських слів зі стилістичною метою створює своєрідний емоційний заряд висловлювання, підкреслює думку, посилює сприйняття написаного.

У тих випадках, коли іншомовного лексичного запозичення, ще достатньо не засвоєного українською мовою, в журналістському творі не можна уникнути, треба використовувати різні способи введення іншомовного слова в текст, що полегшить його сприйняття:

✓Після малозрозумілого іншомовного слова в дужках подати український відповідник за першого

вживання цього слова в тексті;

✓Обіграти іншомовне слово в тексті, з'ясувавши його значення для читачів;

✓Подати визначення прямо в тексті;

✓Дати посилання вниз колонки (сторінки) в газеті чи рухомих рядком на телеекрані;

✓За насиченості тексту порівняно новими іншомовними лексичними запозиченнями подати в кінці його короткий словничок іншомовних слів.

У відповіді на *п'яте питання* необхідно з'ясувати, що вкладається в поняття «калька», охарактеризувати два типи кальок (словотворчі й семантичні). Особливу увагу слід звернути на використання у мові ЗМІ невмотивованих росіянізмів (Див. Пономарів О.Д. Культура слова: Мовностилістичні поради : навч. посібник. Київ, 2001. С. 129-134; Капелюшний А.О. Стилїстика. Редагування журналістських текстів : практичні заняття. Львів, 2003. С.58–65).

Виконати завдання:

1. Подані старослов'янїзми ввести у текст: *великомудрий, вражда, злато, благоденствїє, глава, грядущий, восхвалити, стражденний, предстати*. Дібрати до цих слів сучасні українські відповідники і створити паралельний текст. Порівняти семантичні та стилїстичні особливості обох текстів.
2. Із мови ЗМК виписати речення, в яких уживаються інтернаціоналізми (10 прикладів). Дібрати слова, що з'явилися порівняно недавно, з компонентом *теле-, радіо-, супер-, шоу, бізнес*.
3. Користуючись словниками іншомовних слів, пояснити значення слів: *харизма, девальвація, брифінг, самїт, істеблїшмент, мюзикл, прес-конференція, alma mater*,

terra incognita. Побудувати речення з наведеними словами так, щоб у тексті розкрився їх зміст.

4. Виписати із сучасних періодичних видань:
  - 2–3 уривків тексту, перенасичених іншомовними словами;
  - 5 речень з ненормативними кальками з російської мови.

Тема 13. Функціонування активної і пасивної лексики у медіатекстах

Опрацювати такі питання:

1. Загальна характеристика активної лексики.
2. Історизми та архаїзми, їх функції у публіцистичному тексті.
3. Конфесійна лексика, джерела її збагачення.
4. Неологізми, способи їх творення у ЗМІ.
5. Типові помилки в мовностилістичному використанні лексичних засобів.

Основні терміни та поняття: *активна лексика, історизм, архаїзм, конфесійна лексика, неологізм, лексична компетенція.*

Література:

1. Капелюшний А.О. Типові помилки в мовностилістичному використанні лексичних і фразеологічних засобів. Стилїстика й редагування: практичний словник-довідник журналіста. Львів : ПАІС, 2002. С. 108–125.
2. Сербенська О., Волощак М. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем: 140 запитань та відповідей. Київ : Видавничий центр «Довіра», 2001. С.320–336.

3. Стішов О.А. Особливості розвитку лексичного складу української мови кінця ХХ ст. *Мовознавство*. 2009. №1. С. 7–21.
4. Залізник Б. Мовні інновації на службі можливої трансформації політичного дискурсу в Україні. *Вісник ЛДУ*. Львів, 2003. С. 48–53.
5. Стішов О.А. Українська лексика кінця ХХ ст. (на матеріалі мови ЗМІ). Київ : Наук. думка, 2003. 289с.
6. Шаповалова Г. Джерела сучасної неологічної лексики іншомовного походження та доцільність її використання. *Вісник ЛДУ*. Львів, 2003. С. 121–125.
7. Сучасна українська літературна мова / за ред. О.Д.Пономарева. Київ : Наук. думка, 2017. 421с.
8. Сучасна українська літературна мова / за ред. А.П.Грищенка. Київ : Наук. думка, 2007. 476с.
9. Ющук І.П. Українська мова. Київ : Наук. думка, 2004. 483с.

Методичні вказівки

Готуючи відповідь на **перше питання**, необхідно в першу чергу засвоїти, що в лексичі української мови щодо активного і пасивного її складу виділяється дві групи:

1. Активна лексика, до якої належать:
  - а) загальнонародні слова;
  - б) широковживані терміни;
  - в) виробничо-професійна лексика.
2. Пасивна лексика, до якої належать:
  - а) застарілі слова (історизми й архаїзми);
  - б) нові слова (загальномовні й індивідуальні неологізми).

Активна лексика в комунікативній функції мови відіграє найважливішу роль. Детальніше про це студенти довідаються, опрацювавши відповідні розділи

рекомендованих підручників із сучасної української літературної мови.

У відповіді на *друге питання* особливу увагу слід звернути на особливості застарілої лексики. Треба чітко розрізняти історизми (*волюсть, сагайдак, очіпок*) і архаїзми (*вікторія, бран, лицедій*). Бажано засвоїти основні семантичні групи історизмів. Необхідно також зазначити, якими можуть бути застарілі слова за походженням (власне українські, старослов'янські та запозичені).

У публіцистичних творах історизми можуть використовуватися для зіставлення фактів сучасності з подіями, що відбувалися в минулому; як опорні слова перифраз.

Архаїзми в мові ЗМІ вживаються для відтворення колориту доби; надання текстові піднесеності, урочистості, небуденності; створення комічного ефекту.

Застаріла, переосмислена раніше лексика з пасивного фонду мови знову починає вживатися в прямому й переносному значенні з позитивними конотаціями.

Опрацьовуючи *третьє питання*, варто запам'ятати, що конфесійна лексика обслуговує сферу релігійних стосунків, релігійні потреби суспільства. Це слова для найменування Бога та явищ потойбічного світу (*Небесний Отець, рай, вічне життя, небеса, пекло*); слова для найменування стосунків людини й Бога (*вірувати, покаєння, праведні, грішні, благодать*). У публіцистичних текстах конфесійна лексика сьогодні залучається у сферу активних семантико-стилістичних трансформацій.

Готуючи питання про *неологізми*, слід визначити групи загальнономовних та індивідуально-авторських. Варто звернути увагу на способи їх творення та проаналізувати функції неологізмів у публіцистичному стилі (підкреслюють новизну понять, які позначають; посилюють експресію вислову; називають поняття, на позначення якого немає

іншого слова в мові, вводячи нову назву в обіг; є засобом створення комічного ефекту).

Під час аналізу матеріалу до *п`ятого питання* варто звернутися до посібника А.О.Капелюшного. Необхідно розкрити поняття «лексична компетенція» та дібрати конкретні приклади помилок у мовностилістичному використанні лексичних засобів журналістами.

Виконати завдання:

1. З різних газетних жанрів дібрати і витлумачити загальномовні та індивідуально-авторські неологізми (10 речень).
2. Із одинадцятитомного «Словника української мови» виписати по 5 слів з позначкою *іст.*, *заст.* З'ясувати значення виписаних слів. Скласти з ними речення публіцистичного стилю, вказати на особливості функціонування таких слів.
3. Поділити подані слова на архаїзми та історизми: *бранець, гусар, воутріє, городовий, перст, вельми, гряде, піїт, брань, жупан, зигзиця, сотник, тать, плахта, динарій, ректи, сап`янці, орда, фунт, узріти, віче, ланіти.*

Подати тлумачення цих слів, до архаїзмів дібрати сучасні відповідники.

Тема 14. Фразеологічні одиниці в засобах масової інформації

Опрацювати такі питання:

1. Групи фразеологізмів за значенням, будовою і стилістичним уживанням.
2. Джерела фразеологізмів.

3. Засоби увиразнення фразеологізмів у журналістському тексті
4. Типові помилки у використанні фразеологічних засобів у пресі, на радіо, телебаченні.
5. Роль фразеологічних словників, збірок (прислів'їв, приказок, крилатих слів та висловів, афоризмів, сентенцій тощо) у практичній роботі видавця, журналіста, редактора.

Основні терміни та поняття: фразеологізм, фразеологічне зрощення (ідіома), фразеологічна єдність, фразеологічне сполучення, фразеологічний вираз, прислів'я, приказка, крилатий вислів, афоризм, сентенція, парадокс, ремінісценція, трансформація фразеологізму.

Література:

1. Авксентьев Л.Г. Сучасна українська мова. Фразеологія. Харків : Вища школа, 2003. 398с.
2. Григораш А.М. Літературні цитати і ремінісценції на шпальтах 90-х рр. *Урок української*. 2001. № 2. С. 18.
3. Григораш А.М. Стилiстичне використання фразеологізмів у мові сучасної преси. Дослідження з філології. Київ : НМК ВО, 2012. 289с.
4. Григораш А.М. Індивідуально-авторська інтерпретація фразеологічних одиниць як джерело поповнення фразеології (на матеріалі преси України 90-х років). *Актуальні проблеми металінгвістики : наук. збір. Черкаси*, 2011. Ч. II. С. 106–121.
5. Зубець Н.О. Варіантні перетворення фразеологізмів в українській мові. *Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна*. Харків, 2004. №632. Серія «Філологія». Вип. 42. С. 90–95.
6. Лазоришин І. Фразеологічні трансформації як засіб актуалізації газетного тексту (на матеріалі районної преси Закарпаття 1998-1999 рр.) *Сучасні проблеми*

мовознавства та літературознавства. Українське і слов'янське мовознавство. Міжнародна конференція. Ужгород, 2001. С. 295–299.

7. Мамалига А.І. До питання про структурно-семантичні зміни фразеологізмів у мові газет. *Укр. мовознавство*. Київ, 2013. Вип. 1. С.38–46.
8. М'яснянкiна Л.І. Структурно-семантичні типи порівнянь у мові газети. Українська журналістика: формування сучасного обличчя. *Вісник ЛДУ: Серія журналістики*. Львів, 2003. Вип. 18. С. 80–84.
9. Неровня Н.М. Як змінюються фразеологізми. *Культура слова*. 2015. Вип. 28. С.45–49.
10. Пономарів О. Д. Культура слова: Мовностилістичні поради. Київ : Наук. думка, 2001. С.138–155.
11. Плеханова Т.М. Трансформація фразеологічних одиниць у мові газет. *Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна*. Харків, 2004. № 632. Серія «Філологія». Вип. 42. С. 92–95.
12. Сербенська О.А. Про культуру мови місцевої преси. *Культура слова*. Київ, 2008. Вип. 35. С. 33–38.
13. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови. Київ : Наук. думка, 2003. 479с.
14. Сучасна українська літературна мова / за ред. А.П.Грищенка. Київ : Наук. думка, 2007. С.3–10.
15. Ющук І.П. Українська мова. Київ : Наук. думка, 2004. 478с.
16. Ужченко В.Д. Народне життя фразеологізму. Київ : Наук. думка, 2002. 376с.
17. Ужченко В.Д., Авксентьев Л.Г. Українська фразеологія. Харків : Основа, 2000. 298с.

Довідкова література:

1. Головащук С.І. Російсько-український словник сталих словосполучень. Київ : Наук. думка, 2001. 398с.

2. Калашник В.С., Колоїз Ж.В. Словник фразеологічних антонімів української мови. Київ : Наук. думка, 2001. 185с.
3. Коваль А.П., Коптілов В.В. Крилаті вислови в українській літературній мові. Київ : Наук. думка, 2005. 453с.
4. Коломієць М.П., Регушевський Є.С. Словник фразеологічних синонімів. Київ : Наук. думка, 2015. 359с.
5. Олійник І.С., Сидоренко М.М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник. Київ : Наук. думка, 2008. 438с.
6. Підмогильний В., Плужник Є. Російсько-український фразеологічний словник. Київ : Наук. думка, 2003. 521с.
7. Прислів'я та приказки: у 3-х т. / Упорядник М.М. Пазяк. Київ : Академія, 1989-1991.
8. Словник фразеологізмів української мови / Уклад. В.М. Білоноженко, І.С.Гнатюк. Київ : Наук. думка, 2003. 409с.
9. Удовиченко Г.М. Фразеологічний словник української мови: У 2-х т. Київ : Академія, 2004.
10. Фразеологічний словник української мови: У 2 кн. Київ : Наук. думка, 2009.
11. Чабаненко В.А. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. Запоріжжя : ЗНУ, 2001. 341с.
12. Юрченко О.С., Івченко А.О. Словник стійких народних порівнянь. Харків : Основа, 2003. 209с.

Методичні вказівки

При підготовці *першого питання* варто звернути увагу на те, що є предметом вивчення фразеології, якими ознаками характеризуються фразеологізми, чому їх

вважають самостійними одиницями мови, чим вони відрізняються від слів і від вільних словосполучень.

Відповідь на це питання передбачає опрацювання семантичної класифікації фразеологічних одиниць (фразеологічні зрощення (ідіоми), фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення, фразеологічні вирази), аналіз прислів'їв, приказок, крилатих висловів, афоризмів, сентенцій, парадоксів, ремінісценцій тощо, що виділяються з-поміж фразеологізмів на підставі генетичних, структурних і функціональних ознак. Необхідно запам'ятати, що за функціонально-стилістичними ознаками фразеологізми поділяються на літературні і нелітературні. Літературні об'єднують нейтральні, книжні і розмовні фразеологічні утворення. Нелітературні – це фразеологічні звороти народнопобутового мовлення.

Необхідно знати і структуру фразеологізмів (фразеологізми, співвідносні з словосполученнями і фразеологізми, співвідносні з реченнями).

Питання про *джерела української фразеології* рекомендуємо викласти в такій послідовності:

1. Характеристика фразеологічного складу української мови з точки зору походження:

- ✓ Споконвічно українська (корінна фразеологія).
- ✓ Запозичення.
- ✓ Кальки та напівкальки.

2. Основа української фразеології – власне українська фразеологія:

✓ Фразеологізми, що відбивають героїчну історію українського народу, побут, особливості суспільних взаємин, виробничу діяльність, морально-етичні принципи нашого народу, психічний стан людини.

✓ Термінологічні словосполучення з різних галузей науки, техніки.

- ✓ Фразеологізми, що відбивають спостереження

людини над світом рослин і тварин.

- ✓ Фразеологізми фольклорного походження.
- ✓ Метафоризовані вільні словосполучення.
- ✓ Фразеологізми, утворені на базі існуючих шляхом трансформації.
- ✓ Крилаті вислови.

Відповідаючи на *третє питання*, треба пам'ятати, що трансформація – це цілеспрямована видозміна чи зміна існуючої фразеологічної одиниці з певною стилістичною метою. Основними способами трансформації фразеологізмів у мові ЗМІ є:

- ✓ поширення фразеологічної одиниці додаванням до неї нових компонентів (*Крутий як пасхальне яйце, Демократи локшину не вішають, а дають*);

- ✓ створення оказіонального значення фразеологізму або пристосування фразеологізму до конкретної ситуації (*фіговий листок для прикриття виробничого сорому*);

- ✓ додавання другої (авторської частини) (*Стислість – сестра таланту, але мачуха гонорару*);

- ✓ контамінація – створення нового фразеологізму внаслідок накладання одна на одну вже наявних фразеологічних одиниць (*старий морський вовк, підкрутити гайки і хвости кому треба*);

- ✓ повна видозміна семантики фразеологічних одиниць, створення фразеологічного каламбуру за допомогою паралельного вживання фразеологізму і вільного словосполучення (*«Наука в ліс не веде», - сказав випускник лісотехнічного інституту*);

- ✓ синонімічна або антонімічна заміна компонентів фразеологізму (*Пасажир – це звучить гордо, дошка ганьби*). Цікавий матеріал до цього питання міститься в рекомендованій літературі 3 – 8, 11, 14, 21.

Питання про *типові помилки* в мовностилістичному використанні фразеологічних засобів студенти повинні засвоїти практично, запам'ятавши насамперед фразеологізми, які російською мовою не перекладаються, щоб уникнути вживання фразеологічних росіянізмів. Варто також пам'ятати, що найчастіше припускаються помилок, коли:

✓ використовують емоційно забарвлений фразеологізм в емоційно нейтральному контексті;

✓ використовують емоційно нейтральний фразеологізм (складений термін, стійке словосполучення з ділового мовлення) в емоційно забарвленому (розмовному) контексті;

✓ вживають фразеологізм у невласивому для нього значенні;

✓ стилістично невмотивована трансформація фразеологізму.

Готуючи відповіді на питання плану, студенти повинні не тільки опрацювати різні фразеологічні словники, але й усвідомити, що вживання фразеологічних зворотів збагачує мову, надає їй яскравої емоційної забарвленості, виразності, а для того, щоб правильно використовувати стійкі сполучення, їх осмислювати, вводити в свій лексикон, слід звертатися до відповідних словників.

Виконати завдання:

1. Із газетних текстів виписати 5 крилатих висловів і пояснити їх значення.
2. Користуючись фразеологічними словниками, з'ясувати значення та походження фразеологічних одиниць: *Парнас. Витати в емпіреях. Соломонове рішення. Неопалима купина. Троянський кінь. Пути Гіменей. Блудний син. Гордіїв вузол. Бура в склянці води.*

3. Із книги Коваль А.П. і Коптілова В.В. Крилаті вислови в українській мові (К., 2015) виписати 4 вислови (на вибір). Скласти з цими висловами публіцистичний текст.
4. Написати по 2-3 речення, в яких слова *брати, камінь, іти, говорити, світ, вітер, співати* функціонують: а) як вільні синтаксичні сполучення; б) як фразеологічні сполучення.
5. Замість поданих слів і словосполучень записати синонімічні їм фразеологічні звороти: *швидко втекти, говорити попусту, соромитися, здивуватися, старанно працювати, нічого не робити, дуже повільно, швидко зникнути, ніякий не родич.*

Тема 15. Лексикографія і творча праця журналіста

Опрацювати такі питання:

1. Історія укладання словників в Україні. «Словарь української мови» за ред. Б.Д.Грінченка.
2. Типи сучасних словників української мови.
3. Лексикографічні праці української діаспори.
4. Лексикографічна робота в українській державі.
5. Створення електронних словників.
6. Значення енциклопедій та словників для піднесення загальної та мовної культури, необхідність їх використання у практичній роботі журналіста.

Основні терміни та поняття: *лексикографія, типи словників, кодифікація мови, лексикографічні праці, електронний словник, енциклопедія.*

Література:

1. Карпіловська Є. А. Машинні версії традиційних словників як основа для укладання комп'ютерних словників та тезаурусів. *Мовознавство*. 2016. № 4/5. С.19–22.
2. Клименко Н.Ф. Нові підходи до укладання комп'ютерних словників. *Мовознавство*. 2016. № 4/5. С. 11–15.
3. Ковтуненко Л.С. Комп'ютерні аспекти лексикографічних систем. *Мовознавство*. 2016. № 4/5. С. 28–34.
4. Лексикографія сучасної української мови: Методичні матеріали, навчальні словники для студентів Інституту журналістики. Київ : КНУ, 2004. 297с.
5. Полюга Л.М. Роль української лексикографії в утвердженні національної самобутності. *Вісник ЛДУ*. Львів, 2003. С. 144–151.
6. Пешак М.М. Стан і перспективи комп'ютерної лексикографії в Україні. *Мовознавство*. 2016. №4/5. С. 8–11.
7. Русанівський В.М., Клименко Н.Ф. Від універсальної бази лінгвістичних знань до комп'ютерного укладання словників. *Мовознавство*. 2015. №4/5. С. 3–10.
8. Яцимірська М.Г. Лексикографічні видання української діаспори: Довідкові матеріали та завдання для студентів факультету журналістики. Львів : ПАІС, 2005. 267с.

Методичні вказівки

Виклад історії української лексикографії варто розпочати із «Лексиса» Лаврентія Зизанія (1596р.) і «Лексикона» Памво Беринди (1627р.). Далі згадайте про «Синоніму славеноросску» (2-га пол. VII ст.), Словник до «Енеїди» І.Котляревського (1798р.); «Краткій малоросійский словарь» О.Павловського, вміщений як

додаток до його граматики (1818р.); «Словарь малороссійскихъ идиомовъ» М.Закревського (1861р.); «Опыт русско-украинского словаря» М.Левченка (1874р.); «Малорусько-німецький словар» Є. Желехівського та С.Недільського (1886р.); «Словарь російсько-український» А.Уманця і А.Спілки (1893-1898рр.); «Словарь української мови» за ред. Б.Д.Грінченка (1907-1909рр.).

Особливу увагу звернути на «Словарь української мови» за ред. Б.Д.Грінченка, аналіз якого треба знати докладно.

Готуючи *друге питання*, необхідно запам'ятати два види словників: енциклопедичні та лінгвістичні. Серед енциклопедичних слід виділити «Українську радянську енциклопедію» (УРЕ) / За заг. ред. М.Бажана: У 17-ти т. К., 1977-1985, «Український радянський енциклопедичний словник» (УРЕС): У 3-х т. К., 1966-1968, «Енциклопедію українознавства»: У 10-ти т. / За ред. В.Кубійовича. Львів, 1993, «Українську літературну енциклопедію»: У 2-х т. (К., 1990) та ін. Треба також знати, що є предметом пояснення в лінгвістичних словниках і їх типи. Називаючи той чи інший тип, необхідно навести приклад.

Студенти повинні добре знати найновіші досягнення української лексикографії, вміти аналізувати різні типи словників.

Відповіддю на *третьє питання* плану буде аналіз найважливіших енциклопедичних і лінгвістичних словників, виданих українською діаспорою. Розпочати варто з «Енциклопедії українознавства» (ЕУ-1), що вийшла друком у Мюнхені в 1949-1952 рр. у 3-х томах. Головними її редакторами були проф. Володимир Кубійович і проф. Зенон Кузеля. Детально проаналізуйте «Енциклопедію українознавства» (ЕУ-2) В.Кубійовича в 10 томах. Париж; Нью-Йорк, 1955-1984. Далі зупиніться на характеристиці «Української Малої Енциклопедії» (УМЕ) Євгена

Онацького, що вийшла в Буенос-Айресі накладом Адміністрації Української Автокефальної Православної Церкви в Аргентині в 1957-1967 роках.

При підготовці зверніть увагу на «Українсько-італійський словник» (Рим, 1941р.) та «Італійсько-український словник» (Рим, 1977) Євгена Онацького; «Словник чужомовних слів» (Нью-Йорк, 1947-1949) Артема Орла; «Український стилістичний словник» (Вінніпег, 1978), «Етимологічно-семантичний словник української мови» (Вінніпег, 1979-1988), «Словник мови Тараса Шевченка» (Вінніпег, 1965) Івана Огієнка.

Готуючи *п'яте питання*, необхідно засвоїти, що електронний словник — комп'ютерна база даних, що містить особливим чином закодовані словникові статті, які дають змогу здійснювати швидкий пошук потрібних слів, часто з урахуванням морфологічних форм і з можливістю пошуку словосполучень (прикладів вживання), а також з можливістю зміни напряму перекладу (наприклад, українсько-російський або російсько-український). Серед великої кількості різних видів і типів словників, які традиційно використовуються під час вивчення рідної та іноземних мов, важливо вибрати саме той словник, який би оптимально забезпечив засвоєння знань, формування вмінь і навичок за мінімальних затрат зусиль і часу на певному етапі навчання.

Динамічність розвитку науки та техніки, притаманна нашому часу, спричинила створення мультимедійних або електронних словників, які певним чином є систематизованою лексичною інформацією, що зберігається в пам'яті комп'ютера, а також комплексом програм для обробки цієї інформації і показу її на екрані.

Електронний навчальний словник поєднує в собі функції пошуку потрібної інформації, демонстрації мовних закономірностей і можливості засвоєння навчального

матеріалу за допомогою спеціальної системи вправ. Словники таких категорій можуть бути одномовними, двомовними або багатомовними. Серед одномовних словників найважливішим типом є словник тлумачний. У ньому засобами рідної мови розкривається (витлумачується) значення слова, характеризуються його граматичні й стилістичні властивості, подаються типові словосполучення (речення) і фразеологічні звороти та наводяться зразки вживання кожного слова у відповідному значенні.

Проте найбільшої ваги набувають двомовні словники, хоч є й багатомовні. Двомовні словники – словники перекладні. Конкретне завдання двомовного словника – бути посібником під час перекладу, а також правописним та акцентологічним довідником. Двомовний словник має допомагати також у справі вивчення мов, сприяти подальшому розвитку літературної мови. Двомовні словники, у тому числі словники нових термінів, необхідні для перекладу і, відповідно, більш широкого використання зарубіжної фахової літератури

Якщо раніше кількість багатомовних перекладних словників була нечисленною, то за останні десять років подання термінів-відповідників трьома й більше мовами стало характерною рисою термінологічної лексикографії. Серед багатомовних словників найпоширенішу групу становлять тримовні, у яких до українських і російських рядів додано здебільшого англійський, рідше – німецький, французький, латинський або польський.

Електронні словники мають низку очевидних й істотних переваг у порівнянні зі традиційними словниками. Сучасні електронні словники не тільки значно перевершують за обсягом книжкові, а й знаходять потрібне слово або словосполучення значно швидше. Електронні

словники не лише містять транскрипцію, але й можуть вимовляти слова. Але найголовніша перевага хороших електронних словників – одночасний пошук не тільки за назвою словникової статті, але і у всьому величезному обсягу словників, що просто нереально в паперовому варіанті.

Електронні словники успадкували деякі недоліки звичайних словників. В основному це проблема неповноти словника, а також підтримки словника в актуальному стані. Ці проблеми не так яскраво виражені, як в їх паперових прабатьків, але все-таки мають місце.

Саме за допомогою електронних словників можна вирішувати такі завдання:

- ✓ Своєчасно відстежувати зміни вживання лексики у текстах, генерувати тексти і текстові комплекси для їх багатократного та різнопланового вживання.

- ✓ Робити деякі теоретичні узагальнення та проводити різноманітні лексикографічні роботи в автоматичному режимі при втіленні та моделюванні традиційних словників на комп'ютерах.

- ✓ Проводити комплексний аналіз раніше виданих словників та створювати необхідні авторські словники, чим забезпечується лексична повнота реєстру загальномовних тлумачних словників та підвищується якість виправлення при перевиданні всього спектру словників.

- ✓ Створювати науково обґрунтовану базу лексики певної мови з класифікацією її належності до типу словника і проводити багатокритеріальний аналіз для формування реєстру словника у перекладній лексикографії.

- ✓ Укладати словники, що найповніше відбивають суть понять, повністю відповідають нормам і правилам сучасної української літературної мови.

- ✓ Уніфікувати терміносистеми з дотриманням вимог цілісності, експлікованості, повноти та несуперечливості.

✓Створювати автоматизовані банки термінів.

✓Уніфікувати та впорядкувати існуючі величезні масиви фактологічних даних для підготовки різних видань енциклопедичного характеру.

Отже, актуальними залишаються проблеми розробки сучасних комп'ютерних технологій у лексикографії. Особливістю електронних словників є те, що вони неможливі без технічної підтримки. Зокрема, завдання, які виконують такі видання, формують їх переваги.

Опрацювавши цю тему, студенти повинні усвідомити, що словники відображають високу культуру мови народу і сприяють її нормалізації. Вони є багатим джерелом вивчення мови, зокрема правил написання, вимови, добору слова для кожного випадку висловлювання. Тому журналістові в його повсякденній роботі необхідно досить часто звертатися до словників, щоб збагатити словниковий запас, осмислити варіанти вживання слів, зважаючи на відтінки їхніх значень і стилістичні властивості, подати ту чи іншу довідку.

Виконати завдання:

Проаналізувати вступні статті до різних типів словників, виписати зразки словникових статей та подати коротку характеристику:

- тлумачних, перекладних, орфографічних, орфоепічних словників;
- етимологічних, фразеологічних, термінологічних словників;
- словників синонімів, антонімів, паронімів, омонімів;
- словників мови письменників;
- енциклопедій;
- письмово проаналізувати кілька електронних словників.

ІНДИВІДУАЛЬНІ практичні ЗАВДАННЯ

Тема: Українська мова в житті суспільства

Завдання

Проаналізувавши 2-3 наукові джерела, підготувати доповідь-презентацію на одну із запропонованих тем:

1. «Сучасна мовна ситуація в Україні».
2. «Роль української мови у процесах державотворення».
3. «Культура мовлення – актуальна проблема нашого часу».
4. «Мова і політика. Мовна політика в Україні».
5. «Місце і роль мови в національному відродженні України».

Тема: Походження, історичний розвиток української мови. Її місце серед інших мов світу

Завдання

Підготувати презентації на теми:

1. «Українська мова серед інших слов'янських мов».
2. «Походження української мови за сучасними науковими даними».
3. «Основні етапи історичного шляху української мови».
4. «Тенденції розвитку української мови на сучасному етапі».
5. Реферат-огляд праці І. Огієнка «Історія української літературної мови».
6. Реферат-огляд статті Ліни Костенко «Гуманітарна аура нації, або дефект головного дзеркала».
7. Реферат-огляд праці Святослава Караванського «Пошук українського слова або боротьба за національне «Я»».

Тема: Мовна культура сучасної журналістики

Завдання

Написати творчу роботу на одну з тем:

1. «Проблеми культури мовлення в сучасних періодичних виданнях».
2. «Правильність і точність як комунікативні ознаки мовлення редактора, видавця, радіожурналіста (тележурналіста)».
3. «Роль журналістів, редакторів, видавців у становленні й збагаченні публіцистичного стилю».
4. «Мовленнєва діяльність як творчість».
5. «Журналіст – професія підвищеної мовленнєвої відповідальності».

Тема: Лексикологія української мови в системі мовних знань журналіста

Завдання

Підготувати презентацію на теми:

1. «Особливості розвитку лексичного складу української мови кінця ХХ ст.».
2. «Лексичні зміни та їх відображення в мові сучасної преси».
3. «Функціонування лексичних варіантів у ЗМІ».
4. «Семантичні та стилістичні зрушення в лексиці сучасної української періодики».
5. «Типи і функції лексичної метафори в газетному заголовку».
6. «Перифрази у рекламному й газетному заголовку».

7. «Особливості функціонування іншомовних слів у мові масмедіа».
8. «Функції неологізмів у журналістських текстах».

**Тема: Уживання іншомовної лексики
у мові ЗМК**

Опрацювати такі питання:

1. Аналіз лексики різного походження на матеріалі інформаційних та аналітичних жанрів.
2. Росіянізми та кальки в телевізійному мовленні й у газетному тексті.

Завдання

1. Підготувати доповідь на тему: «Особливості використання іншомовних слів у мові газет, радіо, телебачення».
2. На матеріалі інформаційних та аналітичних жанрів проаналізувати вживання різної за походженням лексики (письмово).

ЗМІСТ ЗАЛІКУ

Залік проводиться на платформі ZOOM та у системі МУДЛ. Максимальне оцінювання студенту забезпечують відповіді на теоретичні питання у формі тестів, а також якісне виконання одного з практичних завдань, наприклад:

- ✓ переписати речення, добираючи найточніше слово.

Вмотивувати свій вибір;

- ✓ ввести у текст пароніми, пояснити різницю у значеннях;

- ✓ відредагувати речення, пояснити типи помилок.

За підсумками заліку здобувачі 2 курсу повинні продемонструвати **знання**:

- ✓ понять «мовна комунікація», «невербальна комунікація», «державна мова», «мовні норми»;

- ✓ ключових понять лексики, фразеології, лексикографії;

- ✓ законів України щодо функціонування української мови в ЗМІ;

- ✓ основних закономірностей розвитку норм сучасної української літературної мови, їх відображення у засобах масової комунікації;

- ✓ специфіку використання лексичних та фразеологічних засобів у текстах мас-медіа.

уміти:

- ✓ аналізувати особливості використання лексичних та фразеологічних засобів у медійних текстах;

- ✓ застосовувати фахову українську термінологію у професійній діяльності журналіста, редактора;

- ✓ редагувати неправильно побудовані речення, виправляти орфоепічні й граматичні помилки у мові ЗМК;

✓ вільно користуватися словниками, постійно поповнювати та збагачувати індивідуальний лексичний запас;

✓ створювати грамотні та ефективні журналістські тексти; використовувати різноманітні лексичні елементи і стилістичні фігури у власній практичній діяльності;

✓ визначати типи відхилень від мовних норм у журналістських публікаціях та способи їх коригування;

✓ редагувати текстовий контент різних видів ЗМК.

Студент повинен володіти навичками відбору та редагування мовного матеріалу; роботи з науковою літературою, словниками й довідниками для теоретичного обґрунтування висновків після спостережень над конкретними мовними явищами й стилями.

Теоретичні питання

1. Зміст і завдання курсу «Мовна комунікація у медіа», його значення для підготовки видавця, редактора, журналіста.
2. Поняття «комунікація», «масова комунікація», «професійна комунікація».
3. Види комунікації.
4. Поняття «мовленнєва діяльність», «мовне спілкування», «мовна поведінка», «зворотній зв'язок з аудиторією».
5. Основні закони професійної комунікації.
6. Складові комунікативної компетентності. Поняття «комунікабельність».
7. Складники та учасники комунікативного процесу.
8. Особистісно-професійні якості журналіста, видавця, редактора
9. Форми та функції комунікації. Особливості контактної (безпосередньої) форми комунікації.

10. Специфіка дистантної (опосередкованої) комунікації: письмо, масові засоби інформування (радіо, газета, ТБ), телефон, відео, комп'ютер, музичні записи тощо.
11. Інструментарій особистісної та професійної комунікації. Концепція «бар'єрного спілкування».
12. Комунікативні канали (вокальний, візуальний, тактильний, нюховий, смаковий).
13. Вербальні компоненти спілкування. Класифікація форм мовного спілкування. Діалог і його організація. Специфіка організації полілогу.
14. Невербальні компоненти комунікації. Роль мови жестів, рухів та міміки (невербальні засоби) у процесі професійної комунікації.
15. Ситуативний контекст спілкування. Зворотній зв'язок у комунікації.
16. Науки, що займаються вивченням комунікації.
17. Сучасна українська мова як предмет вивчення.
18. Взаємозв'язок різних мовознавчих курсів у системі журналістської освіти.
19. Функції мови.
20. Поняття «літературна мова», «національна мова», «загальнонародна мова», «мовна норма».
21. Походження, історичний розвиток української мови.
22. Місце української мови серед інших мов світу.
23. Писемна та усна форми літературної мови.
24. Поняття «культура мовлення».
25. Стили мовлення, їх основні ознаки.
26. Сфера використання, основне призначення та ознаки публіцистичного стилю.
27. Державний статус української мови.
28. Тенденції розвитку української мови на сучасному етапі.
29. Мова і суспільство. Мова і нація. Роль української мови у процесах державотворення.

30. Мова і культура. Мова та ідеологія. Українська мова – джерело духовного відродження суспільства.
31. Мова і людина. Мова і мовлення. Взаємозв'язок мови, мовлення і мислення.
32. Роль журналіста, редактора у становленні й збагаченні публіцистичного стилю.
33. Мовна культура сучасної української журналістики. Мовленнєва діяльність як творчість.
34. Закономірності функціонування української мови у засобах масової комунікації.
35. Лексикографія української мови в системі журналістської освіти.
36. Історія укладання словників в Україні.
37. Лексикографія і творча праця видавця, редактора, журналіста. Значення енциклопедій та словників для піднесення загальної і мовної культури.
38. Типи словників української мови.
39. Характеристика тлумачних, перекладних, орфографічних, орфоепічних словників.
40. Характеристика етимологічних, фразеологічних, термінологічних словників.
41. Словники синонімів, антонімів, паронімів, омонімів.
42. Словники мови письменників. Енциклопедії.
43. Сучасний стан лексикографії в Україні.
44. Лексикографічні праці української діаспори.
45. Лексикографічна робота в українській державі.
46. Створення електронних словників.
47. Лексична система української мови, її специфіка.
48. Слово, його значення.
49. Явище полісемії.
50. Способи перенесення значень слів.
51. Використання у газетно-публіцистичному тексті метафори, метонімії, синекдохи.

52. Винятково важливе значення праці над словом у журналістській творчості та при редагуванні текстів. Уникнення штампів.
53. Омоніми в сучасній українській мові, точність їх уживання в ЗМК.
54. Шляхи виникнення омонімів. Міжмовна омонімія.
55. Пароніми в сучасній українській мові. Функції паронімів у мові ЗМК.
56. Типові помилки у вживанні паронімів.
57. Синоніми, їх основні групи, джерела виникнення.
58. Антоніми в сучасній українській мові. Функції антонімів у текстах різних стилів.
59. Лексика української мови з погляду її походження.
60. Функціональна і стилістична характеристика різних за походженням слів у журналістських текстах.
61. Етимологія власне українських та іншомовних слів.
62. Особливості використання іншомовних слів у мові газет, радіо, телебачення.
63. Аналіз лексики за походженням на матеріалі інформаційних та аналітичних жанрів.
64. Групи лексики щодо їх функціонування в різних стилях української мови.
65. Поняття про книжну, поетичну лексику.
66. Розмовна і просторічна лексика, її склад та характер.
67. Специфічна лексика, її групи (термінологічна лексика, виробничо-професійна, суспільно-політична).
68. Лексика обмеженого вжитку (діалектизми, жаргонізми, арготизми).
69. Емоційно забарвлена лексика. Засоби вираження емоційності.
70. Активна і пасивна лексика української мови. Неологізми. Архаїзми. Історизми. Конфесійна лексика.
71. Неологізми в засобах масової інформації.

72. Типові помилки в мовностилістичному використанні лексичних засобів.
73. Фразеологічні одиниці в засобах масової інформації.
74. Групування фразеологізмів за складом, значенням і стилістичним уживанням.
75. Джерела і типи фразеологізмів.
76. Фразеологізми як мовні кліше в засобах масової інформації.
77. Мовні штампи. Уникнення мовних штампів у ЗМК (у пресі, на радіо, телебаченні).
78. Засоби увиразнення фразеологізмів у журналістському тексті.
79. Трансформація фразеологічних одиниць у тексті. Види трансформацій.
80. Роль фразеологічних словників, збірок (прислів'їв, приказок, крилатих слів та висловів, афоризмів, сентенцій тощо) у практичній роботі видавця, журналіста, редактора.
81. Типові помилки у використанні фразеологічних засобів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамович С., Чікарькова М. Мовленнєва комунікація : підручник. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013, 464 с.
2. Бабич Н.Д. Культура фахового мовлення. Львів : ПАІС, 2005. 571с.
3. Бондар О.І., Карпенко Ю.О. Сучасна українська мова. Київ : Либідь, 2016. 409с.
4. Гриценко Т.Б. Українська мова та культура мовлення. Київ : Наук. думка, 2005. 531с.
5. Карпенко В. Журналістика: основи професіональної комунікації : навч. посіб. Київ : Нора-принт, 2012, 348с.
6. Климова К.Я. Основи культури і техніки мовлення. Київ : Либідь, 2007. 345с.
7. Мацько Л.І., Кравець Л.В. Культура української фахової мови. Київ : Академія, 2017. 336с.
8. Сербенська О. Культура усного мовлення : практикум. Львів : ПАІС, 2003. 297с.
9. Сучасна українська мова: підручник / за ред. О.Д.Пономарева. Київ : Либідь, 2017. 365 с.
10. Сучасна українська літературна мова / за ред. А.П.Гриценка. Київ : Наук. думка, 2007. 428с.
11. Ющук І.П. Українська мова. Київ : Либідь, 2004. 639с.
12. Яцимірська М. Культура фахової мови журналіста. Львів : ПАІС, 2004. 397с.

Додаткова література

1. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. Львів : ПАІС, 2012. 324с.
2. Ботвина Н. Культурні традиції: мова та етика ділового спілкування : навч. посіб. Київ : АртЕк, 2010, 208с.

3. Гринчишин Д., Капелюшний А., Сербенська О. Словник-довідник з культури української мови. Львів : ПАІС, 2006. 298с.
4. Караванський С. Секрети української мови. Київ : Либідь, 2014. 305с.
5. Капелюшний А. Типологія журналістських помилок. Львів : ПАІС, 2000. 441 с.
6. Кононенко П. Феномен української мови. Київ : Академія, 2009. 219с.
7. Культура української мови : довідник / за ред. В.Русанівського. Київ : Наук. думка, 2000. 298с.
8. Масенко Л. Мова і політика. Київ : Соняшник, 2019. 297с.
9. Огієнко І. Історія української літературної мови / упорядник М. Тимошик. Київ : Наук. думка, 2004. 271 с.
10. Пазяк О.М., Кисіль Г.Г. Українська мова і культура мовлення. Київ : Либідь, 2005. 298с.
11. Пентиліук М. Культура мови і стилістика. Київ : Либідь, 2014. 240 с.
12. Плющ П.П. Історія української літературної мови. Київ : Наук. думка, 2011. 319с.
13. Радевич-Винницький Я. Україна: від мови до нації. Львів : ПАІС, 2008. 287с.
14. Скрипник Л. Фразеологія української мови. Київ : Наук. думка, 2003. 298 с.
15. Ужченко В. Народження і життя фразеологізму. Київ : Наук. думка, 1998. 274 с.

СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ ТА ПОНЯТЬ

Абеткування – розташування словникових статей за абеткою (алфавітом).

Абсолютні синоніми – слова, у яких структура значення має тотожний набір сем.

Акомодація – (лат. accomodatio, від accomodo – пристосовую) – різновид позиційного чергування звуків, що полягає у взаємному пристосуванні суміжних приголосних та голосних.

Активна лексика – загальнонародні слова або широкоживані терміни, у яких відсутні ознаки застарілості або новизни і які вільно функціонують у різних сферах суспільного життя.

Алофони (грец. allos – інший і phone – звук) – звуки, які є виразниками однієї фонем.

Алфавіт (грец. alphabetos, від назв перших літер грецького алфавіту – альфа і бета, або віта) – сукупність букв певної писемності, розташованих в усталеному порядку.

Альтернація (лат. alternation – чергування) – чергування фонем, що розвинулося з позиційно зумовленої зміни алофонів однієї фонем (пшениця – пшоно).

Антоніми (грец. anti – проти і onoma – ім'я) – слова (семем), які характеризуються семантичною спільністю і протиставляються за значенням на основі класифікаційних зв'язків.

Апостроф (грец. apostrophes – повернений у бік) – нарядковий знак у вигляді коми, яким на письмі передають роздільну вимову.

Апофонія – позиційно не зумовлене чергування фонем, яке виникло з метою розмежування граматичного значення (нести – носити).

Артикуляція (лат. *articulatio* – розчленування) – розташування органів апарату мовлення і зміна цього розташування в процесі вимови певного звука; утворення звуків мовлення за допомогою апарату мовлення.

Асиміляція (лат. *assimilatio* – уподібнення) – різновид позиційного чергування звуків, що полягає в уподібненні одного звука до іншого.

Варіанти фонем – різновид алофонів, звуки, які представляють одну фонему, проте можуть бути виразниками також іншої фонем.

Відношення – вид мовної відповідності, що має регулярне вираження.

Вільне варіювання фонем – різновид алофонів, різні звуки, що виражають ту саму фонему в тій самій позиції.

Вокалізовано-звукове письмо – вид письма, який передбачає передавання інформації графічними знаками, що позначають як приголосні, так і голосні фонем.

Гіпонімічні відношення – родо-видові зв'язки між словами, що характеризуються включенням обсягу одного поняття до обсягу іншого.

Гіпосема – видова сема у структурі семами.

Гніздування – розташування словникових статей за концептуальною і семантичною близькістю реєстрових слів або за їх словотворчими зв'язками.

Головний вияв фонем – різновид алофонів, звук, який найчастіше представляє фонему і сприймається слухачем як її еталон.

Голосні звуки – чисто тональні складотворні звуки, що вимовляються без побудови перешкоди на шляху повітряного струменя.

«Гражданка» - тип стародавнього українського письма, який характеризувався заокругленим накресленням літер, відсутністю надрядкових знаків-наголосів і титл.

Графема (грец. *graphie* – запис, накреслення) – найменша смислорозрізнявальна одиниця системи письма, що виражає відношення між фонемою і літерою.

Графіка (грец. *graphike*, від *grapho* – пишу, малюю) – сукупність усіх рукописних і друківаних знаків певної писемності; розділ мовознавства, який досліджує співвідношення літер і фонем певної мови.

Десемантизація – зникнення семем у структурі лексеми або сем у структурі семами внаслідок семантичного розвитку.

Дескриптивний (лат. *descriptivus* – описовий) **словник** – лексикографічна праця, у якій зафіксовано усі наявні в окремій сфері лексеми, представлено повний їх опис за певними характеристиками.

Дефіс (нім. *Divis* – риска, від лат. *Devisio* – поділ) – знак, який використовується для поєднання частин складного слова, елементів слова при скороченому написанні, для переносу частини слова з рядка в рядок.

Дивергенція (лат. *divergere* – розходитися) – розвиток територіально відмінних особливостей однієї мови, утворення діалектів і поступовий її розпад на кілька самостійних мов.

Дисиміляція (лат. *dissimilis* – несхожий) – різновид позиційного чергування звуків, що полягає в розподібненні двох звуків.

Дитяча лексика – фонетично спрощені, експресивно забарвлені слова, якими спілкуються з дітьми раннього віку.

Диференційні ознаки фонем – ознаки, достатні для розрізнення двох фонем, усі інші ознаки яких є спільними.

Диференційні семи – семи, якими відрізняються значення слів.

Діакритичні знаки (грец. *diakritikos* – розрізнявальний) – додаткові транскрипційні знаки, які

забезпечують детальний запис особливостей звуків і можуть розташовуватися над, під, перед або після літери.

Діалектна лексика – позанормативні слова, вживання яких обмежене певною територією.

Евфонія (грец. euphonia, від eu-добре і phone-звук) – здатність фонетичної системи мови до мелодійного звучання і створення звукових образів у висловлюванні.

Еквонімічні (лат. aequus – повний і грец. опута – ім'я) **відношення** – семантичні зв'язки між словами одного рівня узагальнення, що підпорядковані спільному гіпероніму.

Екскурсія (приступ) – перша фаза артикуляції звука, яка полягає у підготовці апарату мовлення до вимови звука.

Експозиція (витримка) – друга фаза артикуляції звука, яка виявляється у вимові звука апаратом мовлення.

Електронний, або автоматичний, словник – лексикографічна праця у спеціальному комп'ютерному форматі, призначена для роботи з нею на ЕОМ.

Енклітика (грец. enklino – відхиляю) – службове слово, що зливається в одну ритмічну структуру з попереднім словом, яке є її центром.

Енциклопедичний словник – лексикографічна праця проміжного типу, яка має ознаки і енциклопедії, і лінгвістичного словника, що виявляється в доборі реєстрових слів, особливостях укладання статей.

Енциклопедія – довідникове видання, у якому зібрані найістотніші відомості з усіх або окремих галузей знань, подані у формі доступного пояснення.

Етимологічний словник – лексикографічна праця, у якій представлено походження слів однієї мови, групи або сім'ї споріднених мов.

Жаргонна лексика – позанормативні слова, вживання яких обмежене певним соціальним середовищем.

Загальноновживана лексика – слова, що не мають конотативних сем і можуть вживатися в будь-якому функціональному стилі.

Запозичення – іншомовні слова, цілком засвоєні мовою, що їх запозичила.

Звук мовлення – коливання пружного середовища (повітря), що утворюється апаратом мовлення людини і сприймається її апаратом слуху.

Звукові жести – повітряні поштовхи, які породжують мовлення.

Ідеографічне (грец. idea – думка, ідея і grapho – пишу) **письмо** – вид письма, який передбачає передавання усного мовлення за допомогою усталених графічних знаків, що відтворюють значення слова, а не звук.

Ідеографічні синоніми – слова, інтенціонали яких тотожні, а імплікаціонали відрізняються когнітивними семами.

Імплікаціонал (лат. implicatio, від implico – тісно зв'язую) – усі недомінантні семи певної семами, периферія структури лексичного значення.

Інтегральна сема – сема, спільна для кількох слів.

Інтегральні ознаки фонем – ознаки, які можуть відрізнити одну фонему від іншої, але не виконують цієї функції, оскільки у фонологічній системі немає відповідної парної фонемі (глухість для <ф><ф>).

Інтенціонал (лат. intensio – напруження, посилення) – усі доміантні семи певної семами; ядро структури лексичного значення.

Інтонаційна конструкція – семантично скерований інтонаційний малюнок синтагми, центром якого є синтагматичний наголос.

Інтонація (лат. intono – голосно вимовляю) – ритмомелодійний лад мовлення, який формується

наголосом, паузами, а також динамікою мелодики, тривалості мовлення, сили голосу і тембру.

Історизми – застарілі слова, які вийшли з ужитку внаслідок зникнення реалій, які вони позначали.

Історичний словник – лексикографічна праця, що подає історію всіх слів, які функціонували протягом певного часового проміжку, із вказівкою на виникнення нових слів та значень і на їх зникнення.

Історичні чергування – зміни фонем під час словотворення чи словозміни, які втратили залежність від фонетичних умов.

Калька – іншомовне слово, запозичене шляхом його перекладу.

Класифікаційні ознаки фонем – ознаки, що поділяють фонemi на певні групи, в межах яких є тотожними (вокальність / не вокальність, консонантність / неконсонантність).

Комп'ютерна лексикографія – розділ прикладної лінгвістики, який досліджує способи укладання словників програмними методами, а також способи користування електронними словниками.

Компонентний аналіз – метод дослідження лексичної семантики, що полягає в розщепленні значення слова на семи.

Конвергенція (лат. *convergo* – наближаюсь) – розвиток подібних ознак у двох або більше споріднених чи неспоріднених мовах, крайнім виявом якого є злиття мов у одну.

Конверсиви (лат. *conversion* – перетворення, зміна) – слова (семами), які характеризуються семантичною спільністю і протиставляються за значенням на основі причиново-наслідкових та умовних зв'язків.

Конкорданс (франц. *concordance* – узгодження) – різновид авторського словника, у якому зафіксовано

вживання кожної словоформи в окремому творі або у всій творчості письменника і подано відповідний контекст.

Конотативне значення слова – сукупність прагматичних сем у структурі семеми.

Консонантно-звукове письмо – вид письма, який передбачає передавання інформації графічними знаками, що позначають приголосні фонеми.

Контекстуальні синоніми – слова, що вступають у синонімічні відношення тільки в певному контексті.

Контрастивні (франц. *contraste* – протилежність) **відношення** – семантичні відношення між словами з протилежним значенням.

Крилаті вислови – сталі словесні формули, які виникли внаслідок частого повторення в писемному й усному мовленні висловлювань видатних осіб, цитат із літературних творів, що набули узагальненого змісту, назв історичних та міфологічних подій, які набули переносного значення, власних назв історичних, міфологічних і літературних героїв, що набули символічного значення.

Лабіалізація, або **огублення**, - включення губ у артикулювання звуків, що подовжує ротовий резонатор і звужує його вихідний отвір.

Лапки – парний розділовий знак, який використовують для виділення прямої мови, цитат, назв творів, газет, установ, окремих слів, що вживаються в умовному або іронічному значенні.

Лексема (грец. *lexis* – слово, мовний зворот) – слово у сукупності всіх його форм і значень, яке є одиницею мови.

Лексика – словниковий склад мови, який описують у лексикографічних працях.

Лексикографія (грец. *lexikon*-словник і *grapho*-пишу) – розділ мовознавства, що вивчає семантичну структуру слова, системні відношення між словами, їх

стилістичну диференціацію, а також словниковий склад мови.

Лексико-семантична група – автономна в межах лексико-семантичного поля сукупність лексем, об'єднаних спільною гіперсемою меншого ступеня узагальнення, ніж польова гіперсема.

Лексико-семантичне поле – відносно автономна сукупність лексем, об'єднаних спільною гіперсемою.

Лексико-синтаксичний принцип орфографії – закономірність, яка застосовується для розрізнення слів (пишуться разом або через дефіс) та однозвучних словосполучень (пишуться окремо).

Лексичне значення – конкретно-індивідуальний зміст слова, який відображає через поняття реалію дійсності і закріплений за певною звуковою формою.

Лексичний словник – одномовний синхронічний словник, у якому подано характеристики мовної одиниці лексико-семантичного рівня, тобто слова.

Літературна вимова – нормалізована вимова, яка не має просторічних, діалектних чи суржикових ознак.

Літерно-звукове, або алфавітне, фонемографічне, письмо – вид письма, сутність якого полягає у передачі інформації за допомогою літер, що позначають окремі звуки.

Макроструктура словника – структура, що визначається зовнішніми зв'язками лексикографічної продукції у суспільстві і внутрішніми зв'язками між різними типами словників.

Медіоструктура словника – структура, яка виявляється у взаємовідношеннях між словниковими статтями у словнику.

Металексикографія – розділ лексикографії, що займається її методологічними і теоретичними питаннями.

Метафора (грец. *metaphora* – перенесення) – семантичний процес, який полягає в тому, що форма мовної одиниці переноситься з одного предмета, явища, дії, ознаки на інші за подібністю.

Метод семантичних диференціалів – метод дослідження лексичної семантики, що ґрунтується на неоднаковій інтенсивності вияву семантики різних слів і полягає у визначенні цієї інтенсивності за певною оцінною шкалою.

Метонімія (грец. *metonymia* – перейменування) – семантичний процес, який виявляється в тому, що форма мовної одиниці переноситься з одного предмета, явища, дії, ознаки на інші за суміжністю.

Мікроструктура словника – структура словникової статті, яка охоплює засади побудови словникової статті, форми та способи розкриття семантики у словниковій статті, ієрархію значень слів тощо.

Мінімальна пара – дві словоформи, які відрізняються тільки однією фонемою і свідчать про протиставлення двох фонем за однією диференційною ознакою, наприклад *лук* – *люк* (фонеми <л> та <л> відрізняються лише недієзністю та дієзністю).

Морфологічний принцип орфографії – закономірність, сутність якої полягає в тому, що морфеми незалежно від звучання пишуться однаково в різних формах того самого слова чи в споріднених словах.

Наголос – звукове виділення складу в межах ритмічної структури.

Нейтралізація фонем – перетин фонем, за якого той самий звук (варіант фонем), виражаючи одну фонему, може представляти також іншу фонему.

Неологізми (грец. *neos* – новий і *logos* – слово) – нові слова, що з'явилися в словниковому складі мови недавно

або взагалі є одиницями мовлення, і їх новизна усвідомлюється мовцями.

Оказіоналізми (лат. occasionalis – випадковий) – нові слова, утворені авторами літературних чи публіцистичних творів з певною стилістичною метою для конкретного випадку, які функціонують тільки в певних контекстах.

Омографи (грец. Nomos – однаковий і grapho – пишу) – слова, які пишуться однаково, але відрізняються звучанням.

Омоніми (грец. homonimos – однойменний) – слова або окремі словоформи, тотожні за звуковим складом, але відмінні за значенням.

Омофони (грец. Nomos – однаковий і phone – звук) – слова, що мають тотожний звуковий, але різний фонемний склад.

Омоформи (грец. Nomos – однаковий і лат. forma – форма) – слова, звуковий склад яких збігається тільки в одній граматичній формі.

Ономастика (грец. onomastike – мистецтво давати імена) – розділ лексикології, що вивчає будову, системну організацію, походження, функціонування і розвиток власних назв.

Орфограма (грец. orthos – правильний і gramma – літера) – правильне написання, яке обирається з кількох можливих і ґрунтується на закріпленому в системі орфографії правилі.

Орфографічне правило – коротка чітка рекомендація щодо передачі усного мовлення на письмі.

Орфографічні норми – усталена система правил, які забезпечують єдність передачі усного мовлення у писемній формі.

Орфографія (грец. orthos – правильний і grapho – пишу) – історично сформована, уніфікована система

правил, що визначають написання слів; розділ мовознавства, який вивчає і розробляє систему правил, що забезпечують нормативність написання.

Орфоенія (грец. orthoepia, від orthos – правильний і epos – мова, слово) – система норм літературної мови, що охоплює правила вимови звуків, звукосполучень у мовленнєвому потоці, наголошування слів, а також інтонування; розділ мовознавства, що вивчає норми літературної вимови.

Пароніми (грец. para – біля і onoma – ім'я, назва) – слова, які мають однакову кореневу частину, але відрізняються семантикою.

Парономазія (грец. para – біля і onomazo – називаю) – випадкова співзвучність різнокорених слів.

Партитивні (лат. partitivus- частковий) **відношення** – семантичні зв'язки між словами, що ґрунтуються на відношеннях «частина-ціле» або «елемент-система».

Пасивна лексика – маловживані, але зрозумілі мовцям слова, у яких наявні ознаки застарілості або новизни і які обмежено функціонують у повсякденному спілкуванні.

Пауза – суперсегментна фонетична одиниця мовленнєвого ланцюжка, що виявляється в припиненні звучання, проміжку тиші або в зміні інтонації без припинення звучання. Паузи наявні на межі фонетичних слів, синтагм і фраз.

Переносне значення слова – вторинне, похідне від прямого значення, що виникає внаслідок перенесення назв одних предметів, явищ, дій, ознак на інші і залежить від зв'язку з іншими словами (контексту).

Письмо – система фіксування мови за допомогою умовних графічних знаків з метою передавання інформації у часі і просторі.

Питома лексика – слова, успадковані від прамов або створені на власному ґрунті.

Півустав – тип стародавнього українського письма, літери якого були менші, ніж в уставі, нахилені вправо, їх геометрична форма порушувалася, проміжки між буквами були неоднакові.

Піктографічне (лат. *pictus* – намальований і грец. *grapho* – пишу) **письмо** – вид письма, сутність якого полягає у передачі повідомлення за допомогою малюнка.

Подвоєння – довгі приголосні, що з'явилися внаслідок збігу на межі двох морфем чи слів (у межах одного фонетичного слова).

Подовження – довгі приголосні, що знаходяться у межах одної морфеми.

Позиційний, або складовий, принцип графіки – закономірність, яка полягає в тому, що мінімальною одиницею позначення фонему на письмі є склад.

Позиційні чергування – звукові зміни в процесі словотворення чи словозміни у фонемному полі однієї фонему, спричинені певними фонетичними умовами, які діють у сучасній українській мові.

Прагматична сема – сема, що надає значенню слова суб'єктивно-оцінної інформації, вказуючи на емоційне ставлення мовця до денотата (референта), позначуваного словом.

Практична транскрипція – записування іншомовних слів засобами національної графіки з урахуванням їх вимови.

Практичні орфограми – написання, в яких є можливість допустити помилку.

Предметне, або мнемонічне, письмо – вид письма, що полягає в передаванні інформації за допомогою окремих предметів, які мають певне умовне значення.

Прескриптивний словник – лексикографічна праця, що подає кодифіковану норму формальних,

семантичних та функціональних характеристик слів літературної мови.

Приказка – стійкий вислів, оформлений як частина судження, що образно розкриває певне явище через його емоційно-експресивну оцінку.

Прислів'я – стійкий вислів, що має форму самостійного судження, інтонаційно і граматично оформленого як речення, в якому зафіксовано практичний досвід народу.

Проклітика (грец. proklino – нахиляю вперед) – службове, рідше повнозначне слово, що фонетично зливається в одну ритмічну структуру з наступним словом, яке є її центром.

Просодія (грец. prosodia – наголос, приспів) – суперсегментна фонетична одиниця, що реалізується в межах складу. В українській мові просодія виявляється у розрізненні наголошених і ненаголошених складів.

Просторічна лексика – не кодифіковані слова, характерні для мовлення малокультурних і малограмотних людей.

Пряме значення слова – первинне у часовому розумінні, вихідне значення, що становить сутність реального змісту слова, зрозумілого поза зв'язками з іншими словами.

Ритмічна структура – сукупність складів потоку мовлення, поєднана наголосом і, як правило, відмежована від сусідніх ритмічних структур паузами.

Розмовна лексика – слова, які функціонують в живому розмовному мовленні і характеризуються наявністю конотативних сем розмовності, фамільярності, іронічності, зневажливості, пестливості, оцінності, лайливості, вульгарності тощо.

Сегментні фонетичні одиниці – лінійні компоненти мовленнєвого потоку: звуки, склади, звукосполучення, фонетичні слова, синтагми, фрази.

Сема (грец. *sema* – знак) – найменша операціональна семантична одиниця, яка не пов'язана з планом вираження у структурі знака і виявляється у порівнянні зі значеннями інших співвідносних з ним знаків.

Семантизація – поява нових семем у структурі лексеми або сем у структурі семами внаслідок семантичного розвитку.

Семантичний принцип орфографії – закономірність, що визначає написання великої літери в загальних назвах, яким автор надає символічного або патетичного значення.

Семасіологія (грец. *semasia* – значення і *logos* – слово, вчення) – розділ мовознавства, що вивчає значення мовних одиниць.

Семема (грец. *sema* – знак), або **лексико-семантичний варіант** – формально-змістова лексична одиниця, яка є реалізацією лексеми у процесі мовлення.

Синекдоха (грец. *synecdoche* – співвіднесення) – семантичний процес, за якого форма мовної одиниці переноситься з одного предмета, явища, дії, ознаки на інші на основі кількісних відношень, що полягають у заміні назви цілого назвою його частини.

Синоніми (грец. *synonymos* – однойменний) – слова однієї частини мови, відмінні за звуковою формою і пов'язані з тим самим поняттям; слова, у яких інтенціонали відрізняються прагматичними семами і/або імплікаціонали відрізняються когнітивними семами чи структура значення охоплює тотожні семи.

Синонімічний ряд – кілька слів, що мають спільний набір домінантних когнітивних сем і належать до однієї частини мови.

Склад – частина звукового ланцюжка, центром якої є голосний звук, до котрого долучаються або не долучаються приголосні.

Складове письмо – вид письма, який передбачає передавання інформації за допомогою знаків, що виражають склади або складотвірні елементи.

Скоропис – тип стародавнього українського письма, літери якого були невеликі. Заокруглені, розтягнені в ширину, непропорційні; письмо характеризувалося безперервністю; використовувалися скорочення і винесення над рядок.

Словник – довідникове видання у формі книги чи компакт-диска (або іншого носія цифрової інформації), що містить зібрання слів або інших мовних одиниць з інформацією про їх будову, значення, написання, вимову, вживання, походження тощо чи з перекладом їх іноземною мовою.

Слово – найменша самостійна, вільно відтворювана в мовленні структурно-функціональна і значеннева одиниця мови, що вказує на пізнані елементи дійсності.

Словоформа – граматична форма слова, яка відрізняється від іншої його форми лише граматичним значенням і є одиницею мовлення.

Смисловий принцип орфографії – закономірність, відповідно до якої написання визначаються розрізненням значення слів.

Стилістичні архаїзми (грец. *archaios* – старий) – застарілі слова, які вийшли з ужитку внаслідок витіснення їх синонімами.

Стилістичні синоніми – слова, інтенціонали яких мають спільну когнітивну сему і відмінні прагматичні семи.

Тезаурус (грец. *thesaurus* – скарб) – близький до тлумачного словник, завданням якого є найповніше охоплення лексичного складу мови.

Теоретична орфограма – написання, в яких немає можливості допустити помилку.

Терміни – штучно утворені слова або словосполучення, що виражають спеціальні поняття з певних галузей науки, техніки й мистецтва.

Тлумачний словник – лексикографічна праця, у якій наведено пояснення значення слів, подано приклади їх вживання в мовленні.

Тон – ритмічне звукове коливання, яке утворюється вібрацією голосових зв'язок.

Традиційний, або історичний, принцип орфографії – закономірність, відповідно до якої вибір написання здійснюється на основі традиції, а не зумовлюється вимовою чи уніфікуванням фонемного складу морфем.

Транслітерація (лат. trans – через і litera – буква) – передавання тексту, записаного за допомогою одного алфавіту, засобами іншої графічної системи.

Устав – тип стародавнього українського письма, літери якого були прямі, старанно намальовані, розташовані одна від одної на однаковій відстані, між собою не з'єднані, ширина їх дорівнювала висоті; проміжки між словами були відсутні; надрядкові знаки, виносні літери вживалися рідко.

Фонема (грец. phoneme – звук) – мінімальна одиниця мови, яка слугує для диференціювання значущих одиниць мови (морфем та слів) і виражається рядом звуків, що є функціонально тотожними.

Фонематичний принцип графіки – закономірність, сутність якої полягає в тому, що на письмі літера позначає фонему.

Фонетика (грец. phonetikos – звуковий) – розділ мовознавства, що вивчає звуковий аспект мовлення.

Фонетична транскрипція – науково точний запис вимови кожного звука у межах певного відрізка мовленнєвого потоку.

Фонетичний принцип орфографії – закономірність, відповідно до якої слова пишуться так, як вимовляються в літературній вимові, тобто кожному звукові відповідає одна літера або сполучення двох.

Фонологія (грец. Phone – звук і logos – наука) – розділ мовознавства, що вивчає фонемний склад мови і його реалізацію у звуках мовлення.

Фраза (грец. phrasis – зворот) – сегментна фонетична одиниця, яка охоплює переважно кілька синтагм, об'єднаних фразовим наголосом та інтонацією, і відмежовується паузами.

Фразеологізм (грец. phrasis – вираз, зворот і logismos – судження), або **фразеологічна одиниця** – нарізно оформлене, семантично нерозкладне сполучення слів, яке відтворюється в мовленні і характеризується метафоричністю та слабкою формальною варіативністю.

Навчально-методичне видання
(українською мовою)

Плеханова Тетяна Миколаївна

МОВНА КОМУНІКАЦІЯ У МЕДІА

Навчально-методичний посібник
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальності «Журналістика»
освітньо-професійної програми
«Редакторсько-видавнича діяльність і медіамоделювання»

Рецензент *Н.В. Романюк*

Відповідальний за випуск *Т.М. Плеханова*

Коректор *Т.М. Плеханова*